ĦAL KIRKOP

U L-INĦAWI TA' MADWARU

IT-TIENI VOLUM

Editur
Horatio C.R. Vella

Kunsill Lokali Kirkop
2008

(3)

Ħal Kirkop fl-Ewwel Nofs tas-Seklu Dsatax: Il-Bidu ta' Żminijiet Diffiċli

Simon Mercieca*

Meta wieħed jibda jitkellem dwar il-ħajja u s-soċjetajiet f'Ħal Kirkop matul is-seklu dsatax, irid u ma jridx, ikollu jiffoka l-istudju tiegħu fuq il-Knisja. Dan ma hux biss għaliex il-Knisja kienet, matul dan il-perjodu, l-istituzzjoni l-aktar importanti f'dan ir-raħal, kif ukoll għaliex din l-istituzzjoni għarfet tgħożż id-dokumentazzjoni storika tagħha biex minnha wieħed jista' llum jinseġ din l-istorja, iżda wkoll għaliex f'dan ir-raħal ma kien hemm l-ebda awtorità oħra ħlief dik tal-Knisja. Dan jinnotah tajjeb l-antropologu Jeremy Boissevain meta, matul is-snin sittin tas-seklu għoxrin, żaru u mar jgħix fih biex hemm jagħmel l-istudji u r-riċerka tiegħu. Fid-daħla tal-ktieb tiegħu, *Ħal Kirkop, A Village in Malta*, Boissevain jgħid li "there were virtually no completely secular institutions in the village".[1] Din id-deskrizzjoni toqgħod tajjeb għas-seklu dsatax. Għalhekk, għal darba oħra, kif għamilt fl-istudju tiegħi għaż-żewġ sekli ta' qabel, dan ix-xogħol ser idur l-aktar madwar l-Istorja tal-knisja tiegħu u t-twemmin tal-poplu ta' dan ir-raħal fir-reliġjon Nisranija.

Id-Dokumentazzjoni Ċivili u Ekkleżjastika

Dan ma jfissirx li ma hemmx sorsi sekulari li wieħed jista' jikkonsulta għal matul is-seklu dsatax bħalma huma ċ-ċensimenti li saru matul dan il-perjodu mill-Ingliżi. Hemm ukoll l-Atti Nutarili li jinkludu kuntratti ta' tipi varji bħal dawk dwar negozju, kitbiet taż-żwieġ jew doti, testmenti u donazzjonijiet, fost l-oħrajn. Hemm ukoll in-numru ta' gazzetti li, wara l-għoti tal-libertà ta' l-istampa fl-1839, bdew ifaqqsu f'pajjiżna, jirrappurtaw aħbarijiet ta' kull

* *Dr. Simon Mercieca huwa lecturer fl-Istorja fl-Università ta' Malta u Direttur tal-*Mediterranean Institute *fi ħdan l-istess Università.*

[1] J. Boissevain (2006), 88.

tip, ikluż attivitajiet li jkunu seħħew fl-irħula żgħar bħal Ħal Kirkop, anke jekk dan ir-raħal kien jokkupa ftit li xejn spazji fil-gazzetti għaliex kien wieħed kwiet ħafna. Magħhom wieħed ried iżid il-Gazzetta tal-Gvern li ħarġet għall-ewwel darba fi żmien il-Franċiżi u baqgħet toħroġ wara l-wasla ta' l-Ingliżi f'Malta. Din tagħti informazzjonijiet ta' kull xorta. Fuq kollox, studji ta' natura antropoloġika, bħal dak ta' Boissevain, jistgħu wkoll jgħinuna biex wieħed jifhem il-mekkaniżmu tal-ħajja soċjali ġo Ħal Kirkop matul is-snin li għaddew.

F'dik li hi dokumentazzjoni, is-seklu dsatax għandu vantaġġ fuq dawk ta' qablu, minħabba l-eżistenza ta' numru ta' ċensimenti li saru fuq inizzjattiva tal-ħakkiema Ingliżi. Infatti, jekk għal żmien il-perjodu tal-Kavalieri f'Malta, l-istudju tal-popolazzjoni jkollu jibbaża l-aktar fuq l-i*Status Animarum*, il-perjodu Ingliż joffri dak li hu magħruf bħala ċensimenti ċivili; iġifieri, il-ġbir ta' informazzjoni dwar il-popolazzjoni ma kienx qed isir għal xi skop reliġjuż, iżda biex l-amministratur ikun jista' jifformula aħjar il-politika soċjali u ekonomika tiegħu. Għall-iskop ta' dan l-istudju, dawn iċ-ċensimenti jibdew kemmxejn tard, għax l-ewwel wieħed sar fl-1842. Għalhekk, ma tantx hemm informazzjoni minn sorsi ċivili dwar dan ir-raħal għall-ewwel tnejn u erbgħin sena tal-perjodu Brittaniku. L-aspetti ta' natura sekulari jkollhom ħafna drabi jinbnew mir-reġistri ekkleżjastiċi.

Fuq kollox, il-kambjamenti politiċi li seħħew f'Malta fl-aħħar tas-seklu affettwaw id-dokumentazzjoni miktuba. It-tmiem tal-ħakma tal-Kavallieri, il-perjodu ta' taqlib kbir tal-Franċiżi u l-wasla ta' l-Ingliżi ġabu tant tibdil li saħansitra affettwaw il-mod kif il-Knisja llum iżżomm id-dokumentazzjoni tagħha.

Hekk, per eżempju, fil-kuntest ta' Ħal Kirkop, il-parroċċa tidher li ma baqgħetx tibgħat l-i*Status Animarum* tagħha lill-Kurja wara l-1800, għaliex l-ebda *Status* minn dan ir-raħal ma jinsab fl-arkivji tal-Kurja, il-Furjana, jew f'Arkivju tal-Kattidral, l-Imdina, minn wara tmiem il-ħakma tal-Kavallieri ta' San Ġwann.[2] Ħal Kirkop ma kienx waħdu f'din l-attitudni ġdida. Wara l-wasla ta' l-Ingliżi f'Malta, kull parroċċa bdiet twaqqaf din id-drawwa. Minflok, il-kappillani bdew iżommuh fl-arkivju tal-parroċċa rispettiva tagħhom. Xi wħud minn dawn l-i*Status* intilfu mal-mhedda taż-żmien.

[2] Kemm fil-Arkivju tal-Kurja tal-Furjana u dak tal-Kattidral ma hemmx kopja ta' l-i*Status Animarum* ta' l-1805, li hu mogħti mill-Professur Stanley Fiorini f'wieħed mill-artiklu tiegħu, bħala ta' Ħal Kirkop.

Dokumenti komplimentari għall-i*Status* huma r-reġistri parrokkjali, iġifieri, il-kotba li fihom jinżammu l-kitbiet tal-magħmudijiet, żwiġijiet, imwiet u griżma. Dawn huma importanti għall-istudju tax-xejriet demografiċi ġewwa Ħal Kirkop. Sorsi oħra użati għal dan l-istudju huma r-rikorsi magħmula minn żmien għal żmien mill-kappillani lill-Kanċellerija tal-Kurja dwar xi problemi jew mistoqsijiet li kien ikollhom, jew biex jitolbu l-approvazzjoni ta' xi azzjoni li jkunu jixtiequ jagħmlu. Ma' dan it-tip ta' informazzjoni, wieħed ried iżid ir-reġistri tal-Viżti Pastorali. Dawn kienu wkoll dokumenti li jinżammu fil-Kanċellerija ta' l-Isqof.

Matul l-ewwel nofs tas-seklu dsatax, l-isqfijiet għamlu numru impressjonanti ta' Viżti Pastorali. L-ewwel waħda saret mill-Isqof Vincenzo Labini (1780-1807) bejn 1801 u 1802.[3] Labini reġa' żar dan ir-raħal nhar il-21 ta' Jannar ta' l-1802[4] u jerġa' jżuru f'żewġ viżti oħra. L-ewwel waħda saret fis-sena ta' wara,[5] u l-oħra fl-1805[6]. Matul dawn l-aħħar żewġ viżti, l-isqof ġie f'Ħal Kirkop fl-istess data, iġifieri, fis-16 ta' Novembru. Dawn ir-rendikonti huma pjuttost qosra f'dak li hu dettal. L-iskriba, li kien ħafna drabi il-pro-Kancillier, ipprova jkun telegrafigu kemm jista' jkun. L-isqof ta' wara, il-Malti Ferdinandu Mattei (1807-1829), għamel erba' Viżti Pastorali, u fl-ewwel tlieta minnhom reġgħet ġiet stabbilita d-drawwa ta' kitba kemm jista' jkun iffjurita u dettaljata ta' l-avvenimenti li jkunu saru matul iż-żjara. L-ewwel viżta saret fl-1809.[7] It-tieni saret fl-1811.[8] Sentejn wara, l-isqof beda t-tielet viżta tiegħu, iżda kellu jtemmha ħesrem minħabba l-pesta[9]. L-isqof ma kienx għadu laħaq mar Ħal Kirkop. Kien biss fl-1817 li l-viżta tkompliet, u kien hawn fejn l-isqof żar lil Ħal Kirkop.[10] Ta' min jinnota li mar-rendikont uffiċċjali tal-viżta, hemm ukoll in-noti li pro-Kanċillier kien jieħu fuq il-post biex fuqhom jibni d-deskrizzjoni tiegħu. L-aħħar viżta ta' Mattei saret bejn l-1822 u l-1824, iġifieri, sitt snin wara. F'dan il-perjodu, is-saħħa ta' l-isqof kienet majnat mhux ħażin. Huwa żar Ħal Kirkop nhar is-27 ta' Ottubru ta' l-1823. Kontra dak li kien ġara fil-viżti ta' qabel, din id-darba jingħata r-rendikont kemmxejn

[3] A(rchivum) A(rchiepiscopale) M(elitense), *Visit(atio) Past(oralis)* 46 (1802).

[4] A.A.M., *Visit. Past.* 46, f.92v.

[5] A.A.M., *Visit. Past.* (1803), f.64v.

[6] A.A.M., *Visit. Past.* (1805), f.57v.

[7] A.A.M., *Visit. Past.* 47.

[8] A.A.M., *Visit. Past.* 48.

[9] A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.66.

[10] A.A.M., *Visit. Past.* 49, ff.74-75.

qasir, nieqes minn ħafna informazzjoni deskrittiva li normalment wieħed isib repetuta f'kull viżta. Fil-każ ta' Ħal Kirkop, ir-rakkont hu miġbur fuq żewġ paġni. Biss, din il-viżta xorta hija informattiva u interessanti. Wieħed għandu jagħti każha fir-rigward ta' l-Istorja ta' dan ir-raħal.[11]

Id-disa' Viżta Pastorali ta' dan is-seklu saret mill-Isqof Franġisku Saverju Caruana (1831-47). Huwa beda l-viżta tiegħu sena wara li ħa l-episkopat, iġifieri, fl-1832. Ir-reżokonti tal-viżta, bħal dik ta' qabilha, huma nieqsa minn dawk id-dettalji u informazzjoni ffjurita li wieħed isib fl-viżti tas-seklu tmintax. Fuq kollox, l-isem ta' Ħal Kirkop u oħrajn tal-qrib ma humiex inklużi fir-reġistru ta' din il-viżta. Jidher li, għal xi raġuni, l-isqof ma żarx l-irħula f'Ilbiċ ta' Malta.[12]

L-għaxar viżta saret mill-isqof ta' wara, Mons. Publiju Marija dei Conti Sant (1847-1857). Huwa għamel l-ewwel viżta tiegħu ftit wara li sar isqof tal-gżejjer, u din ħadet sentejn biex titwettaq. Ħal Kirkop kien wieħed mill-aħħar irħula li żarhom l-isqof, u bdiet fid-9 ta' Settembru, 1849.[13] Permezz ta' dawn il-viżti, wieħed jista' jibni l-Istorja reliġjuża tar-raħal. Iżda dawn il-viżti jippermettu aktar minn hekk, għax jgħinuna nifhmu anke t-tibdiliet politiċi u soċjali li seħħew fil-gżira wara t-tkeċċija tal-Kavallieri minn Malta.

Ħal Kirkop fi Żmien il-Franċiżi

Kemm fuq il-livell demografiku u anke fuq dak soċjali, it-tibdil politiku li seħħ f'Malta lejn l-aħħar tas-seklu tmintax kien ikkaratterizzat bil-qawmien imdemmi tal-Maltin kontra l-Franċiżi u l-wasla ta' l-Ingliżi. Dawn ħallew l-effetti diretti u indiretti fuq il-popolazzjoni tal-gżira u fuq l-istorja ta' dan ir-raħal ċkejken. Id-dokumentazzjoni hija ftit nieqsa għal dan il-perjodu, iġifieri, x'rwol kellhom il-Koppin fl-istampa ġenerali tal-wasla tal-Franċiżi u l-qawmien kontrihom.[14]

Matul il-ftit ta' żmien li l-Franċiżi għamlu fostna, huma qalbu s-sistema amministrattiva u leġislattiva ta' taħt fuq. Malta ġiet maqsuma f'numru ta'

[11] A.A.M., *Visit. Past.* 50A, ff.51v.-52.

[12] A.A.M., *Visit. Past.* 50B.

[13] A.A.M., *Visit. Past.* 51, ff.311-314v.

[14] Per eżempju, fil-ktieb tiegħu dwar Malta taħt il-Franċiżi, Carmelo Testa (1997) prattikament jgħid ftit li xejn dwar in-nies ta' Ħal Kirkop f'din il-għieda.

muniċipalitajiet. Ir-raħal ta' Ħal Kirkop kien ġie mqiegħed fil-muniċipalità taż-Żurrieq. F'din il-muniċipalità kien hemm ukoll l-irħula tal-Gudja u ta' Ħal Safi. Il-president ta' din il-muniċipalità kien Żurrieqi, ċertu Dottor Gejtanu Saydon. Miegħu kellu jgħinuh bħala Segretarju lil Ġwanni Battista Saydon, li kien ukoll miż-Żurrieq. Fil-kumitat kien hemm rappreżentanti ta' żewġ irħula li kienu jagħmlu parti minn din il-muniċipalità. Infatti, bħala membri nsibu lil Gejtanu Dalli u Alessandru D'Amato, it-tnejn benestanti miż-Żurrieq. Ħal Kirkop kien rappreżentat minn ċertu Ġwanni Cassar, li għalih hemm imsemmija triq f'Ħal Kirkop,[15] deskritt bħala merkant. Il-membru mill-Gudja kien ukoll merkant u kien ċertu Filippu Castagna.[16] Ħal Safi ma kellu l-ebda membru fuq il-bord ta' din il-muniċipalità.

Politikament, din is-sistema ta' muniċipalitajiet xejn ma għoġbot lill-Maltin, tant li hekk kif qamet ir-rewwixta u imblokkaw lill-Franċiżi ġewwa l-ibliet tal-port, ġie stabbilit speċi ta' gvern proviżorju. Dan neħħa s-sistema ta' muniċipalitajiet u ħoloq sistema politika u militari bbażati fuq l-identità partikulari ta' l-irħula. Ġie maħluq battaljun għal kull belt jew raħal fil-gżira. Kull belt jew raħal kellha wkoll il-kap tagħha. Ħal Kirkop beda jitmexxa mill-aktar persuna distinta, li sa ftit qabel kien fuq ix-xaqliba l-oħra. Politikament, il-merkant Ġwanni Cassar biddel il-pożizzjoni tiegħu, kif kienu għamlu oħrajn li ġew magħżula biex joqogħdu fuq il-kumitati tal-muniċipalitajiet, u għadda fuq n-naħa tax-xewwiexa. Huwa sar il-kap indiskuss tar-raħal, u r-rappreżentat tal-Koppin fuq l-kumitat li kien sar biex jibda jmexxi lil Malta.[17]

Għall-ewwel ftit xhur, minflok il-kunċett ta' muniċipalità, insibu istituzzjoni sopra-nazzjonali msejħa "assemblea". Fiha kienu jpoġġu r-rappreżentanti kollha ta' l-irħula. Din kienet struttura ġdida bbażata fuq l-identità separata tal-kull rahħal u belt f'Malta, iżda ma kinetx tinkludi rappreżentanti mill-port, minħabba li dawn l-ibliet kienu għadhom taħt il-Franċiżi. Kull raħal ġie mogħti d-dritt li jkollu l-kap tiegħu.

Fuq kollox, din id-deċiżjoni kienet ittieħdet irrispettivament mid-daqs tar-raħal. Għalhekk, anke jekk Ħal Kirkop kien raħal żgħir, hu kellu d-dritt bħal irħula ikbar biex ikollu l-kap tiegħu biex imexxi. B'hekk, politikament, is-saħħa ta' dan ir-raħal kienet daqs dik ta' irħula ikbar minnu. Dan kien

15 Ara H.C.R. Vella, *Ismijiet it-toroq ta' Ħal Kirkop*, iktar 'l isfel.
16 C. Testa (1997), 176.
17 C. Testa (1997), 422.

prinċipju aċċettat mill-irħula l-oħra kollha. Infatti, meta l-Maltin, matul l-imblokk tal-Franċiżi, riedu jagħmlu speċi ta' parlament, jew, kif sejħulu, Kunsill Popolari, il-membri li kienu ser ipoġġu fuq dan il-kunsill kienu l-kapijiet ta' l-irħula u l-ibliet. Irrispettivament mill-kobor u l-popolazzjoni tal-post, kull lokalità aċċettat li jkollha d-dritt għal rappreżentant wieħed biss.[18] Kien prinċipju elettorali differenti minn dak li s-soltu nitkellmu dwaru fil-kuntest demokratiku kontemporanju Malti.

Fi Frar ta' l-1799, kienu saru diskussjonijiet biex din l-Assemblea tinbidel f'Kungress; u biex tingħata aktar saħħa lill-membri tagħha, ġie deċiż li r-rappreżentanti kollha kellhom ikunu eletti mill-kapi-familja tar-raħal. Min-naħa l-oħra, inżamm il-prinċipju diskuss fuq, iġifieri, li kull raħal, irrispettivament mid-daqs tiegħu, kellu jkollu rappreżentant wieħed. L-elezzjonijiet saru fl-irħula kollha nhar it-Tnejn, 11 ta' Frar, waqt li r-riżultat kien tħabbar ftit jiem wara, iġifieri, fl-14 ta' Frar. Il-kapi-familja ta' Ħal Kirkop għażlu bħala rappreżentant tagħhom lil Dottor Neriku Xerri, li għalih ukoll issemmiet triq f'Ħal Kirkop.[19] Xerri kien mir-raħal. Hu kien tabib u studja l-mediċina fl-Università ta' Palermo. Kien irritorna Malta f'dawn iż-żminijiet.[20] Il-Koppin ħadu l-okkażżjoni tal-preżenza tiegħu biex jappuntawh ir-rappreżentant tagħhom.

Ma hemmx dubju li l-qawmien tal-Maltin kontra l-Franċiżi kellu l-effett fuq l-irħula. Iżda mhux kull raħal ġie affettwat l-istess. Studju sistematiku ta' dawn l-effetti għadu qed jistenna riċerka approfondita. Fiċ-ċentinarju mill-qawmien tal-Maltin, kien sar attentat biex dan in-nuqqas jibda jiġi indirizzat b'ġabra ta' studji fuq is-suġġett.[21] Iżda anke minn dak ippubblikat s'issa, kif ukoll mill-preżenza ta' nuqqas ta' dokumentazzjoni, wieħed jista' jasal biex jagħmel ċertu konklużjonijiet validi fuq il-gravità ta' dawn l-avvenimenti. Ġeografikament, Ħal Kirkop kien 'il-bogħod minn fejn kien sar it-taqbid, u għalhekk ma setax kien involut direttament f'din il-ġlieda. Infatti, in-nies ta' Ħal Kirkop insibuhom jiġġieldu ma' ħuthom il-Maltin oħra f'battalji importanti. Hekk, meta fil-15 ta' April, 1799, ġiet ristrutturata l-istrateġija tal-Maltin fil-gwerra kontra il-Franċiżi, il-Koppin ġew imqegħda fl-

[18] C. Testa (1997), 422.

[19] C. Testa (1997), 552-553. Ara ukoll, Anon. (1843), 194-195, u H.C.R. Vella, *Ismijiet it-toroq ta' Ħal Kirkop*, iktar 'l isfel.

[20] C. Testa (1997), 569.

[21] Ara, per eżempju, W. Zammit (ed.) (2002).

istakkament ta' 231 suldat li kien stazzjonat fuq l-għolja ta' Kordin. Dan l-istakkament kien magħmul minn irġiel mill-Imdina, l-Imqabba, Ħal Luqa, il-Qrendi, u ż-Żurrieq.[22]

Dan it-taqlib politiku u l-ġlied kontra l-Franċiżi kellu l-effett tiegħu fuq it-tessut soċjali u demografiku, kif juru tant tajjeb ir-reġistri parrokkjali. Wieħed jinnota li Ħal Kirkop ma tilifx ir-reġistri tiegħu f'dan il-ġlied. Anzi, dawn baqgħu jinżammu. L-inkwiet ma tantx kien kbir f'Ħal Kirkop, tant li l-kappillan seta' jkompli jżomm il-kitba ta' l-atti tal-magħmudijiet, żwiġijiet u mwiet. Min-naħa l-oħra, dawn il-parroċċi, li kienu fiċ-ċentru tat-taqbid, għandhom element qawwi ta' sotto-reġistrazzjonijiet fir-reġistri tagħhom. Fl-istess waqt, ir-reġistri taż-żwiġijiet u magħmudijiet ta' Ħal Kirkop juru waqgħa fin-numru bejn l-1798 u l-1800. Issa waqgħat f'daqqa f'dawn ir-reġistrazzjonijiet huma interpretati fid-demografija storika bħala sintomu ma' katastrofi. Ħal Kirkop jirreġistra waqgħa kbira fiż-żwiġijiet fl-1798. Fis-sena ta' wara tiġi reġistrata waqgħa fit-twelidijiet. Waqgħa oħra fiż-żwiġijiet tkun reġistrata fl-1800. Dan juri ċertu diffidament li ħassew il-Koppin meta telqu l-Kavallieri. Familji ħassew li ma kienx mument propizju li jiżżewġu. Il-wasla tal-Franċiżi ma kinetx ġabet l-assigurazzjoni fost in-nies. Wara l-qawmien tal-Maltin, il-Koppin urew fiduċja fis-sistema l-ġdida. Is-sena 1799 turi żieda fiż-żwiġijiet. Il-wasla ta' l-Ingliżi tidher li ġiet milqugħa b'diffidenza. Għall-inqas, jekk nibqgħu nżommu ma' dan il-kejl, fl-1800 kien hemm waqgħa fiż-żwiġijiet, anke jekk ma kinetx katastrofika daqs dik ta' 1798. L-Ingliżi malajr irnexxilhom jirrintroduċu l-fiduċja fost il-poplu, tant li fl-1801 kellek numru ta' żwiġijiet 'il fuq mill-medja ġo Ħal Kirkop. Min kien ilu jistenna biex jiżżewweġ, issa ħa l-opportunità biex jgħid il-"*fatidico si*".[23]

Fil-kuntest ta' Ħal Kirkop, bħall-bqija ta' Malta, ir-reġistrazzjonijiet tal-magħmudijiet awtomatikament tfisser il-kitba ta' kull twelid li jkun seħħ fir-raħal. Il-waqgħa fil-numru reġistrat ta' magħmudijiet fl-1799 tista' wkoll titqies bħala riżultat ta' l-inkwiet li nqala' fl-1798. Infatti, dik is-sena kienet l-aktar waħda importanti f'dan il-qawmien. Kien fiha li sar l-aktar ġlied imdemmi. F'sitwazzjoni ta' gwerra u assedji twal, bħalma kien dan il-każ, anke r-relazzjonijiet sesswali jonqsu, waqt li ċ-ċans li n-nisa jinqabdu tqal fi ħdan familji stabbli jonqos ukoll. L-inkwiet kbir politiku u n-nuqqas tar-raġel mid-dar iwassal għall-inqas sess, waqt li l-kriżi bħal dik ta' l-aħħar tas-seklu

22 Ara ukoll, Anon. (1843), 198.

23 Għal aktar informazzjoni, ara H.C.R. Vella (2005).

żgur affettwat in-nutrizzjoni. Il-kwalità ta' l-ikel battiet xi ftit. Il-*libidine* sesswali tonqos, waqt li kien hemm ukoll iċ-ċans qawwi ta' persuni li ma kinux mitmugħa biżżejjed. Dan iwassal biex inaqqas iċ-ċans għan-nisa li jinqabdu tqal, waqt li dawk li jinqabdu jkollhom ċans aktar li jgħaddu minn xi korriment. Għalhekk, in-nuqqas ta' twelidijiet ma hux dovut biss għal xi traskuraġni min-naħa tal-kappillan li jkun nesa jniżżel it-trabi kollha. L-unika sena f'dan id-deċenju li turi kriżi ta' profondità kienet aktarx dik ta' l-1793.[24] Malta kellha matulha attakk qawwi tal-ġidri. Jidher li din l-epidemija ħalliet f'Ħal Kirkop ħafna vittmi fost it-trabi u n-nisa tqal bir-riżultat li ġabet waqgħa kolossali fiż-żwiġijiet u twelidijiet.

Bħalma ġara fiż-żwiġijiet, anke l-magħmudijiet żdiedu b'mod kostanti hekk kif il-kriżi spiċċat b'żieda fit-twelidijiet li kompliet matul id-deċenju kollu sa l-1808. Fis-sena ta' wara, jidher lil Ħal Kirkop reġa' kellu xi epidemija oħra qawwija tal-ġidri b'riżultat katastrofiku fuq it-twelidijiet fil-parroċċa.

Grazzi għall-fatt li Viżti Pastorali kienu spissi u li dawn kienu qed jagħtu rendikont tan-numru ta' abitanti, wieħed jista' jibni b'mod kemmxejn dettaljat il-popolazzjoni ta' dan ir-raħal. L-aħħar *Status* li ttieħed qabel ma faqqgħet il-kriżi, iġifieri, dak ta' l-1797, ġie reġistrat fir-raħal 270 abitant.[25] Il-Viżta Pastorali ta' l-1803 tagħti popolazzjoni ta' 275.[26] Skond l-i*Status* ta' l-1805, iġifieri, ħames snin wara t-tkeċċija tal-Franċiżi, il-popolazzjoni mogħtija kienet ta' 270.[27] Il-Viżta Pastorali li saret f'dik is-sena tagħti ħames persuni aktar.[28]

Figuri bħal dawn jikkonfermaw li f'Malta kienet bdiet bil-mod il-mod dieħla l-kalma wara l-1800. Jidher li fis-sena 1805 kien sar attentat kollettiv mad-Djoċesi kollha biex jinġabar dan l-i*Status*.[29] Għallinqas, skond l-istatistika mogħtija minn Stanley Fiorini, hemm kważi *Status Animarum* għal kull parroċċa għal dik is-sena. Din tkun l-aħħar darba li l-Kurja tipprova tiġbor l-i*Status Animarum* kollha tal-parroċċi f'daqqa. Il-figuri mogħtija fl-i*Status* u fil-Viżta li saret f'dik is-sena huma prattikament l-istess, u juru li fil-

[24] S. Mercieca (2002), 305-312.

[25] S. Fiorini (1983), *Table* 1.

[26] A.A.M., *Visit. Past.* 46, f.64v.

[27] S. Fiorini (1983), *Table* 1.

[28] A.A.M., *Visit. Past.* 46 (1805), f.58.

[29] S. Fiorini (1983), *Table* 1.

percezzjoni tal-kappillan ma kienet saret l-ebda żieda fil-popolazzjoni tar-raħal minn mindu telqu l-Kavallieri. Sentejn wara, iġifieri, fl-1807, isir estimu ġenerali ieħor tal-popolazzjoni mill-istat ċivili, u din id-darba l-figuri għal Ħal Kirkop jingħataw b'mod approssimattiv f'ċifra għad-dritt ta' tliet mitt ruħ.[30] Ma hemmx dubju li dan kien estimu kemmxejn esaġerat u magħmul għad-dritt għaliex, skond il-Viżta Pastorali ta' l-1809, il-popolazzjoni kienet tlaħħaq il-272 ruħ.[31] Sentejn wara, il-popolazzjoni kienet għadha taħt t-tliet mitt ruħ. In fatti, skond il-Viżta Pastorali ta' l-1811, Ħal Kirkop kellu 280 ruħ.[32]

Fuq kollox, il-Viżti Pastorali jikkonfermaw kemm dan it-taqlib politiku kollu li seħħ f'Malta mal-wasla tal-Franċiżi kien kbir, u li politikament il-gżira ħadet numru ta' snin biex reġgħet ġiet għar-ritmu ta' ħajja normali. Ma naħsibx li hi ko-inċidenza li matul dan l-ewwel deċenju tas-seklu saru fihom dawn il-Viżti Pastorali kollha. Labini kważi kien kontinwament iżur il-parroċċi. Fl-aħħar Viżta tiegħu, hu jagħmel ħafna referenzi għan-nuqqas ta' tagħlim f'dak li għandu x'jaqsam il-morali u r-reliġjon, kemm fost it-tfal kif ukoll fost l-adulti. Dan kollu jirrifletti t-taqlib u l-inkwiet li kienet għaddiet minnu Malta mill-wasla tal-Franċiżi sakemm waqgħet definittivament f'idejn l-Ingliżi bil-Kungress ta' Vienna (1814) u t-Trattat ta' Verseilles ta' l-1815. F'Malta kienu daħlu u kienu għadhom deħlin ideat ġodda li l-maġġoranza tal-popli ma kinux ippreparati għalihom

Ix-xejriet Demografiċi fi żmien l-Ingliżi

Jekk wieħed iħares lejn din l-istatistika demografika fuq il-medda tas-seklu dsatax, isib li Ħal Kirkop jibda s-seklu b'popolazzjoni ta' madwar 270 u jagħlqu b'popolazzjoni ta' 'l fuq minn sitt mitt ruħ.[33] Iżda meta wieħed iqiegħed din l-informazzjoni fuq grafika, jinduna li l-veru żieda fil-popolazzjoni f'dan ir-raħal tibda sseħħ fit-tieni nofs tas-seklu dsatax. Anzi, biex wieħed ikun aktar eżatt, ix-xejra tibda madwar l-1830, iġifieri, f'dak il-perjodu meta l-ekonomija f'Malta bdiet tnaqqas sew mir-ritmu tagħha. Biss, l-ikbar progress isir wara l-1850. B'mod ġenerali, it-tkabbir tal-popolazzjoni

30 S.Fiorini (1983), *Table* 2. Ara ukoll B.W. Blouet (1971), 112-118.

31 A.A.M., *Visit. Past.* 47, f.213.

32 A.A.M., *Visit. Past.* 48, f.161v.

33 *Census* (1903), 47.

matul din l-ewwel parti kien wieħed kajman ħafna meta mqabbel mat-tkabbir li seħħ fit-tieni parti.

Hekk meta l-Isqof Mattei żar Ħal Kirkop fl-1817, iċ-ċifra tal-popolazzjoni mogħtija kienet ta' 290.[34] Matul l-aħħar Viżta li l-istess isqof għamel fir-raħal fl-1823, il-kappillan jinfurmah li fir-raħal kien hemm jgħixu madwar 300 ruħ.[35] Fi kliem ieħor, il-popolazzjoni ma kinetx għaddiet minn xi żidiet partikulari; iżda wieħed ma jista' lanqas jinnega li kien matul is-snin għoxrin meta beda jiġi reġistrat dan il-progress kajman. Dan kien ifisser li in-*net population balance* kien wieħed pożittiv għal Ħal Kirkop, li wassal biex dan ir-raħal ikollu tkabbir kostanti. Din kienet esperjenza ġdida, għaliex matul is-seklu ta' qabel, il-popolazzjoni kienet talterna, u mhux dejjem in-*net balance* kien wieħed pożittiv.[36]

Lejn l-aħħar ta' nofs is-seklu, f'Malta jsir għall-ewwel darba l-għadd tal-popolazzjoni b'mod aktar professjonali f'għamla ta' ċensimenti. Kontra l-i*Status Animarum* li huma ġabra ta' listi kompilattivi u fejn l-għadd ikun ibbażat fuq żidiet sempliċi, dawn iċ-ċensimenti jkunu bbażati fuq studji aritmetiċi li jiġbru fihom ġabra aggregattiva ta' informazzjoni jew, kif magħrufa bl-Ingliż, "*aggregated data*". Iġifieri, ma kienx qed isir biss l-għadd tan-nies, iżda wkoll bdew jintużaw formoli matematiċi u kalkoli oħra, bħal *mortality tables* ħalli l-leġislatur ikollu riżultati aktar komprensivi. L-ewwel ċensiment sar fl-1842. Iċ-ċensiment ta' wara jsir fl-1851, u jibqa' jsir wieħed kull għaxar snin. Iċ-ċensiment ta' l-1842 huwa wieħed fqir fid-dettal. Id-dokumentazzjoni miżmuma fl-Arkivji Nazzjonali tirreġistra l-fatt li l-Gvern Kolonjali kien bagħat *abstract statement of the Population of Malta and Gozo according to a Census taken on the 21st March 1842*,[37] iżda l-appendiċi jew *abstract* ma nżammitx kopja tiegħu.

Iċ-ċensiment ġie uffiċjalment imħabbar nhar it-3 ta' Marzu. Permezz tal-Gazzetta tal-Gvern, il-poplu Malti ġie infurmat li kienet ser tintbagħat formula stampata f'kull dar tal-gżira, u l-kap tad-dar ġie mitlub biex jimla din il-formula. Ġiet ukoll stabbilita l-ġurnata ta' meta kienet ser tingabar din l-informazzjoni għall-21 ta' l-istess xahar. F'dik il-ġurnata, kienu ntbagħtu ma' Malta u Għawdex kollu nies imqabbda apposta biex jiġbru dawn il-formuli

[34] A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.48.

[35] A.A.M., *Visit. Past.* 50A, f.52.

[36] S. Fiorini (1983), *Table* IV.

[37] N(ational) A(rchives) R(abat) M(alta), *Duplicate 'Out' Despatches*, (1842), 01.2/20, f.314.

mimlija mill-kap tal-familja.[38] Ma hemmx dubju li l-irħula bħal Ħal Kirkop kienu fis-sitwazzjoni żvantaġġjata. Hawnhekk kellek il-maġġoranza tan-nies illitterati. Dawn ma kinux f'pożizzjoni li jimlew dawn il-formoli. F'kuntest bħal dan, żgur li l-istat sab l-għajnuna tal-kappillan biex jgħinu lin-nies jimlew dawn il-karti biex b'hekk l-informazzjoni kollha setgħet tinġabar, kif fil-fatt ġara, fid-data stabbilita.[39]

Minkejja dan, dawn il-formoli kollha ġew distrutta. Minflok, sar speċi ta' summarju tar-riżultati fuq bażi nazzjonali. Kopja tar-riżultat intbagħtet Londra, waqt li s-summarju ġie ppubblikat fil-Gazzetta tal-Gvern ftit xhur ta' wara li kien intemm dan iċ-ċensiment.[40] Tagħrif minnu ġie ippubblikat fir-riżultati taċ-ċensimenti li saru mill-1851 'il quddiem.

Grazzi għal dan iċ-ċensiment ta' l-1842, nafu eżatt kemm kienet il-popolazzjoni f'dan ir-raħal, iġifieri, li kien hemm 367, magħmula minn 183 raġel u 184 mara.[41] Dan l-ammont ifisser li kien hemm żvilupp mill-aħħar rendikont tal-popolazzjoni. Iċ-ċensiment ta' wara, dak ta' l-1851, jerġa' jirreġistra żieda ta' 38 ruħ.[42]

L-ammonti mogħtija f'dawn iċ-ċensimenti, flimkien mal-Viżti Pastorali, jippermettu l-viżwalizzazzjoni grafika ta' l-iżvilupp demografiku f'Ħal Kirkop.

Snin	Numru ta' Nies
1798	270
1803	275
1805	275
1808	300
1809	272
1811	280
1817	290
1823	300
1842	367
1851	405
1901	633

[38] *The Malta Government Gazette*, il-Ħamis, 3 ta' Marzu (1842), 42.

[39] N.A.R.M., *Duplicate 'Out' Despatches* (1842), 01.2/20, f.314.

[40] *The Malta Government Gazette*, is-Sibt, 31 ta' Diċembru (1842), 56-58.

[41] *The Malta Government Gazette*, is-Sibt, 31 ta' Diċembru (1842), 56-58.

[42] A. Giglio (1853), 35.

Fuq livell lokali, din id-differenza fiż-żieda fil-popolazzjoni minn kif inbeda s-seklu għal kif għalaq hija r-riżultat ta' żewġ fatturi. L-ewwel nofs tas-seklu dsatax kien ikkarratterizzat minn kriżi ekonomika importanti. Għal ħafna raġunijiet ekonomiċi u politiċi, Malta kellha aktar opportunitajiet ta' xogħol fit-tieni nofs tas-seklu. Issa, l-ewwel nofs irid jerġa' jinqasam fi tnejn. Il-*boom* ekonomiku kien fl-ewwel deċenju u madwar is-snin tal-gwerra ta' Navarrino, fl-1829. Min-naħa l-oħra, it-tieni deċenju hu kkaratterizzat mit-tmiem il-gwerer bejn il-forzi Brittaniċi u dawk imperjali Franċiżi. Dan l-ewwel *boom* tas-seklu jagħlaq b'attakk mill-pesta f'Malta fl-1813. L-aħħar żewġ deċenji kienu wkoll diffiċli. L-ekonomija kienet batuta. Il-paċi fil-Mediterran naqqset l-attività tal-flotta Brittanika fil-gżira. Fuq kollox, fl-1837 faqqgħet għall-ewwel darba f'Malta il-kolera. Għal kull imperu, il-mard, speċjalment dak ta' natura epidemika, bħal pesta u l-kolera, ma kienx ittollerat. F'termini militari u ekonomiċi, dan seta' jkollu riżultati katastrofiċi. Għalhekk, l-Ingliżi juru ċerta interess fis-settur sanitarju. Huma kienu jagħtuh importanza kbira minħabba l-biża' ta' epidemiji fost is-suldati u l-baħrin. Aktar indafa, aktar importanza għas-saħħa, u forsi anke dieta ftit aħjar, minħabba l-preżenza ta' ħafna ikel għall-baħħara u s-suldati Ingliżi, kellhom l-effetti pożittivi fuq il-popolazzjoni. In-nies kienu qed jgħixu iktar. Il-ħlasijiet (twelidijiet) saru aktar siguri. Il-popolazzjoni għalhekk setgħet tikber.

Il-pesta u l-kolera

Malta kollha soffriet minn din l-epidemija tal-pesta, ħlief għal numru ta' postijiet, fosthom il-Belt ta' l-Isla u numru ieħor żgħir ta' rħula. Ħal Kirkop kien wieħed mill-ftit postijiet li baqa' bla mittiefes minn din il-marda.[43] Ir-raħal qarib ta' Ħal Safi kien post ieħor li ħeles minn dan il-flaġell. Ma hemmx dubju li l-miżuri stretti ta' kwarantina introdotti mill-Ingliżi, fejn saħansitra nżamm il-moviment ta' persuni minn post għall-ieħor, għen biex jitwaqqaf it-tixrid tal-pesta. Iżda anke jekk Ħal Kirkop baqa' bla mittiefes, fuq livell parrokkjali, din l-epidemija reġgħet rat l-użu taċ-ċimiterju tar-raħal. Wieħed irid jiftakar li f'dan il-perjodu l-mejtin kienu jindifnu fil-knisja. Kien minħabba xi epidemija jew nuqqas ta' sagramenti biex persuna kienet tindifen f'postijiet 'il bogħod mill-abitat. It-tixrid tal-pesta kien każ minnhom. Il-vittmi tagħha ma kinux jindifnu fil-knisja, iżda jittieħdu lejn xi ċimiterju, jew knisja fil-kampanja. B'hekk, dawn il-postijiet jibdew jiġu assoċjati mal-vittmi tal-

[43] M. Galea (1971), 160. Ara wkoll *General Board of Health* (1854).

pesta. Jidher li dan iċ-ċimiterju beda jintuża biex jindifnu fih dawk il-vittmi mill-irħula tal-qrib. Mill-aspett reliġjuż, din is-sitwazzjoni bdiet anke tingħata importanza, tant li meta l-Isqof Mattei żar dan ir-raħal biex jagħmel il-Viżta Pastorali tiegħu, bagħat wieħed mill-postulaturi biex iżuru u anke jagħmel talb għal ruħ il-vittmi.[44] Ma hemmx dubju li, wara dan il-ġest, kien hemm l-espressjoni kollettiva tas-sentimenti tan-nies tar-raħal lejn ħuthom li kienu ħallewhom f'dan il-mument diffiċli.

It-tieni epidemija li faqqgħet ġo Malta matul dan il-perjodu ta' studju kienet dik tal-kolera. Din kienet epidemija ġdida li ħakmet għall-ewwel darba lill-gżira fl-1837. Hija kienet assoċjata ma' infezzjoni ta' l-ilma u kkawżata minn nuqqas ta' sistema tajba ta' dranaġġ. Fi kliem ieħor, kienet marda moderna marbuta maż-żieda fil-popolazzjoni u n-nuqqas ta' strutturi sanitarji adekwati biex jagħmlu tajjeb għal aktar nies li bdew jabitaw f'Malta. Dawn ġabu magħhom ħtiġijiet sanitarji ġodda. Wieħed irid jiftakar li, f'dan il-perjodu, il-gżira kienet nieqsa minn sistema tajba ta' dranaġġ. Allavoja, bħala marda, il-kolera kienet assoċjata l-aktar ma' l-ibliet fejn kellek l-aktar affollament ta' popolazzjoni, din ħalliet il-vittmi tagħha wkoll f'Ħal Kirkop.

Din id-darba, Ħal Kirkop ma ħelishiex minn dan il-flaġell. Anke jekk bħala raħal ma tantx kellu affollament żejjed u, allura, ir-riperkussjonijiet min-nuqqas ta' iġene kienu ser ikunu inqas, xorta waħda l-kolera irnexxilha tħalli l-vittmi tagħha. Hekk, l-isem ta' Ħal Kirkop jibda jidher fil-Gazzetta tal-Gvern, fil-bulettini dwar dawk l-irħula u l-ibliet li minn ġimgħa għal ġimgħa kien qed ikollhom imwiet fi ħdanhom minħabba l-kolera.[45]

Tnax-il sena wara, din il-ferita tal-kolera kienet għadha miftuħa, tant li saħansitra ssir referenza diretta għaliha fil-Viżta Pastorali ta' l-1849. Fiha jingħad li fiċ-ċimiterju tar-raħal "ġew midfuna dawk li kienu mietu bil-kolera ta' 1837".[46] Dan id-dfin ta ħajja ġdida lil dan iċ-ċimiterju li beda jwassal biex isir post ta' pellegrinaġġ, fejn il-qraba tal-vittmi u nies oħra twajbin kienu jmorru ħalli jitolbu għall-mejtin midfuna f'dan il-post. F'din il-Viżta kien ġie ordnat biex jinbena salib tal-ġebel fin-nofs taċ-ċimiterju.[47] Fis-seklu ta' qabel

[44] A.A.M., *Visit. Past.* 50A, f.52.

[45] *The Malta Government Gazette*, 26 ta' Lulju (1837), 269. Persuna waħda kienet irrappurtata li mietet mill-kolera f'dik il-ġimgħa.

[46] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.311v.

[47] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.311v.

kien hemm salib simili, iżda dan kien inqered mal-medda tas-snin. Dawn is-slaleb kienu jitpoġġew f'postijiet fil-miftuħ, bħalma kienu ċ-ċimiterji li jkunu qed isiru post ta' żjajjar, ta' talb u meditazzjoni. Sitwazzjoni simili sseħħ, per eżempju, f'ċimiterju ieħor assoċjat mal-vittmi tal-kolera, dak li jinsab f'Wied Għammieq ġewwa l-Kalkara. Dan il-ġest ikompli jikkonferma kemm dawn iż-żewġ episodji kienu affettwaw il-ħajja kwieta ta' dan ir-raħal.

Il-Viżti Pastorali

Matul dan il-perjodu ekonomikament, moralment u soċjalment diffiċli, ftit kienu dawk l-okkażżjonijiet li fihom in-nies ta' Ħal Kirkop setgħu jassistu għal xi attività straordinarja li tikser il-monotonija tar-ritmu tar-raħal. Waqt li fl-ibliet kien hemm mitt okkażżjoni x'tara, l-okkażżjonijiet kienu bil-wisq inqas f'Ħal Kirkop. Ma' l-ispettakli offruti mir-riti reliġjuzi, il-festi f'gieħ il-qaddisin, in-nies ta' l-ibliet kellhom ukoll oħrajn mogħtija mill-Istat, jekk mhux ukoll divertiment provdut mill-privat. Fl-irħula żgħar bħal Ħal Kirkop, kull ma kien hemm kienet xi ċelebrazzjoni ta' xi festa fil-knisja f'gieħ xi qaddis. Biss, ħafna drabi, minħabba n-nuqqas ta' fondi, dawn il-festi f'Ħal Kirkop lanqas setgħu jiġu ċċelebrati b'xi *magna pompa* partikulari.

L-eċċezzjoni għal din ir-regola kienu l-Viżti Pastorali. F'raħal żgħir, il-Viżta Pastorali tieħu sinifikat differenti. Hija ssir okkażżjoni partikulari fejn ir-raħħala u l-bdiewa jaraw mill-viċin wieħed mill-aktar irġiel importanti u potenti fil-gżira. Ma hemmx dubju li din il-viżta kienet tkun akkumpanjata minn ritwal pompuż li żgur kien isaħħar lil min kien jarah. Il-wasla ta' l-isqof kienet tkun waħda mistennija sew fir-raħal, u għaliha kienu jsiru tħejjijiet speċjali. L-ewwel kienet tiġi ffissata d-data. Meta kien joqrob il-jum tal-Viżta, l-isqof kien jibgħat persuna fir-raħal biex iħejji t-triq. Bħallikieku dan kollu ma kienx biżżejjed, wara li tkun ġiet stabbilita d-data, li fil-każ ta' Ħal Kirkop kienet normalment tkun fuq jumejn, l-isqof kien iżur ir-raħal fit-tieni jum tal-Viżta. Fl-ewwel jum kien jittieħed mill-assistenti tiegħu biex jinviżtaw il-knejjes rurali u affarijiet oħra li l-isqof ma kienx ikun ser jara personalment huwa. Min-naħa tiegħu, l-isqof kien jitfa' l-attenzjoni tiegħu fuq il-Viżta tal-Knisja Parrokkjali. M'hemmx dubju, li dan kollu kien iżid l-istennija fost ir-raħħala u l-bdiewa biex jaraw lill-isqof tagħhom.

Bħalma kien jiġri f'kull Viżta, ir-ritwali kienu dejjem l-istess. F'dawn il-Viżti kienu jintużaw l-parafernalji kollha li normalment huma assoċjati ma' festi kbar, li għalihom il-poplu ta' Ħal Kirkop kien jipparteċipa bil-kbir. Hekk,

bħalma kien ikun mistenni, l-isqof jasal liebes il-muzzetta u r-rukkett, iġifieri, l-abiti korali.[48] Hekk kif tibda il-Viżta, jitfa' fuqu l-ilbies pontifikali, li kien ifisser li jilbes il-*cappa magna*. Anke f'dan il-perjodu, bħalma kien il-każ fi żmien l-Ordni ta' San Ġwann, huwa kien jitwassal il-knisja taħt il-baldakkin akkumpanjat mill-fratellanzi u l-kleru tar-raħal. Xi drabi, bħalma ġara fl-1849,[49] kienu anke jiġu għall-Viżta ta' Ħal Kirkop qassisin mill-irħula tal-qrib biex jieħdu sehem fil-purċissjoni flimkien mal-kleru. Hekk kif jasal fuq l-għatba tal-knisja, u kif inhi l-użanza, l-isqof jingħata l-aspersorju biex jagħmel is-sinjal tas-salib bl-ilma mbierek.

Matul dawn il-Viżti, kif normalment kienet id-drawwa, huwa kien ikun akkumpanjat minn żewġ Ko-Viżitaturi u l-Pro-Kanċillier li kien responsabbli mir-reskritt tal-Viżta. Kif rajna, wieħed mill-Pro-Viżitaturi kien iżur il-knejjes filjali lejliet il-wasla ta' l-isqof. Il-Pro-Viżitatur l-ieħor kien jieħu ħsieb l-affarijiet tar-riti, bħalma huma r-reġistri tal-parroċċa, il-kotba tal-quddies u l-ilbies sagru.

Wara li kien jidħol fil-knisja, l-isqof kien imur fuq l-Altar Maġġur, jgħid it-talba u wara jdur fuq in-nies preżenti li jkunu joħonqu l-knisja u jagħtihom l-barka tiegħu. Wara, kien imur fuq it-tron, li jkun intrama apposta fuq il-presbiterju u viċin l-Altar Maġġur biex jinbdew ir-riti sagri.[50] Ir-ritwal kien jinbeda mill-kappillan. Huwa kien jintalab biex quddiem il-parruċċani tiegħu jġedded l-ubbidjenza lejn l-isqof. Wara li jkun spiċċa l-att ta' ubbidjenza, kif kienet id-drawwa, wieħed mill-assistenti ta' l-isqof, li ħafna darbi kien il-Pro-Kanċillier, kien jaqra bil-Malti d-digriet tal-bidu tal-Viżta Pastorali lill-ġemgħa preżenti.[51]

Peress li fil-knisja kien isir d-dfin, l-ewwel ma kien isir kien talb għall-mejtin. Għalhekk, l-isqof kien ixedd l-istola u l-pluvjal iswed u kien jingħad talb għall-maħfra tad-dnubiet ta' l-erwieħ midfuna fil-knisja.[52] Wara kienet tibda l-Viżta tal-bini tal-knisja. Huwa kien ineħħi l-kulur iswed u jxedd l-abjad. Kien jibda billi jara l-post fejn jinżamm is-Sagrament ħalli jivverifika b'għajnejh li kien

[48] A.A.M., *Visit. Past.* 47, f.211.

[49] A.A.M., *Visit. Past.* 47, f.312.

[50] A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.74.

[51] A.A.M. *Visit. Past.* 51, f.312-312v. Il-kliem użat fir-reġistru mill-Pro-Kanċillier hu "*consuetas idiomate materno publicavi*".

[52] A.A.M., *Visit. Past.* 50A, f.51v.

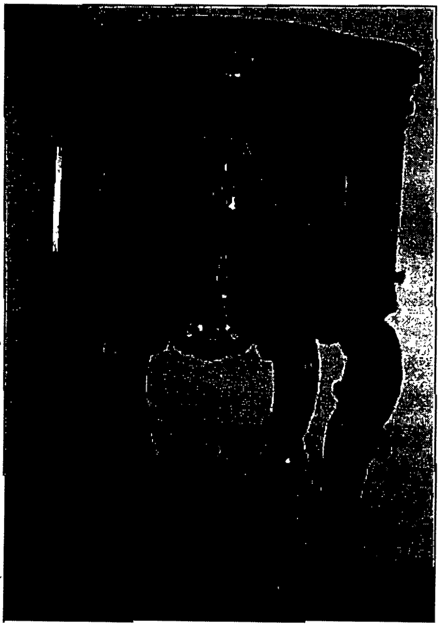

Il-Pulptu, illum miżmum fil-Knisja tal-Lunzjata, u li kien jeżisti fis-seklu dsatax.
Ritratt: H.C.R. Vella

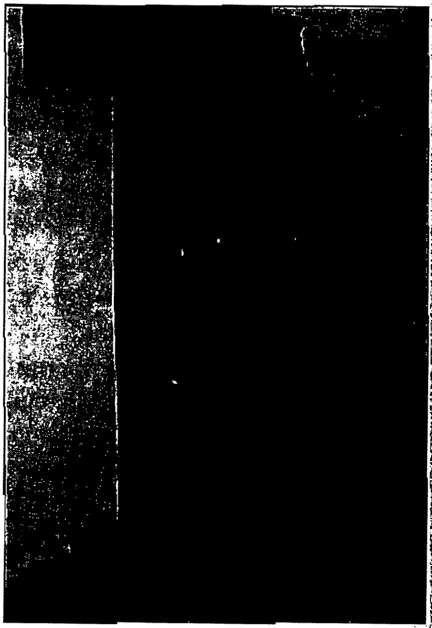

Il-Konfessinarju, illum miżmum fil-Knisja tal-Lunzjata, u li kien jeżisti fis-seklu dsatax.
Ritratt: H.C.R. Vella

miżmum tajjeb. Ir-ritwal dejjem kien l-istess. In-nies ta' Ħal Kirkop kienu jaraw lill-isqof jiftaħ it-tabernaklu, iġifieri, l-post fejn jinżamm is-Sagrament. Dan dejjem instab li kien miżmum tajjeb. Għalhekk, peress li kollox kien kif suppost, l-isqof jgħaddi biex jagħti l-Barka Sagramentali. Wara, kien iżur il-fonti tal-magħmudija, u l-armadju fejn kienu jinżammu ż-żjut tal-magħmudija. Dawn kienu jinżammu f'armadju fil-ħajt ħdejn il-fonti f'riċipjent tal-fidda, li kien maqsum, kif jitlob ir-rit, f'żewġ partijiet. Wara kien imiss iż-żejt tal-Griżma. L-armadju għal dan iż-żejt kien (u għadu) fil-ħajt ħdejn l-Altar Maġġur. Iż-żejt tal-Griżma kien ukoll jinżamm f'reċipjent tal-fidda.[53] Imbagħad, kien iżur l-altari tal-ġnub. Wara, ikun imiss il-Viżta tas-sagristija biex jara l-abiti sagri, sakemm dawn ma jkunx ġa rahom wieħed mill-Ko-Viżitaturi.

Matul dawn il-Viżti, l-isqof kien jieħu l-okkażżjoni li anke jżur il-kappillan fid-dar tiegħu. Peress li l-mawra tiegħu f'Ħal Kirkop kienet tkun ta' ġurnata,

[53] A.A.M., *Visit. Past.* 50A, f.51v.

l-isqof kien jagħżel li jmur qabel ma jibda l-Viżta[54] jew wara li jispiċċa[55]. Jekk kien iżuru filgħodu qabel ma jibda il-Viżta, kien ikun offrut kolazzjon. Fil-każ li jiddeċiedi li jmur wara nofsinhar, kien ikun il-mistieden speċjali għall-ikel. Kien ikun f'dan il-mument ta' ċertu privatezza li kienu jiġu diskussi l-problemi tal-parroċċa. Il-kappillan u l-isqof kienu jitkellmu fuq dak kollu li kien ikun hemm bżonn jiġi rranġat, kemm mill-att materjali ta' tiżjin fil-knisja, kif ukoll mill-aspett morali u spiritwali. L-isqof qatt ma kien jorqod f'Ħal Kirkop. Peress li normalment il-Viżta ta' l-isqof kienet tieħu ġurnata, kif tispiċċa, l-isqof kien jitlaq mir-raħal, ħalli l-għada jkompli bil-Viżta tiegħu f'raħal ieħor qrib Ħal Kirkop.

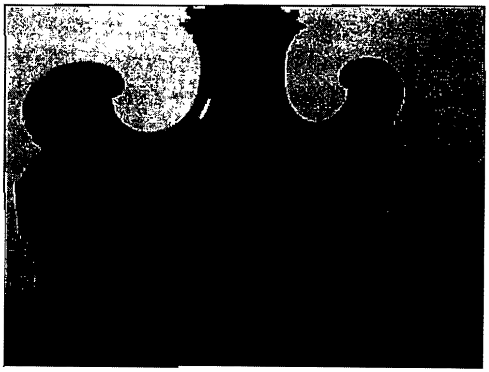

Is-Sedja, illum miżmuma fil-Knisja tal-Lunzjata, u li kienet teżisti fis-seklu dsatax.

Ritratt: H.C.R. Vella

L-Amministrazzjoni Lokali taħt l-Ingliżi

Minn dawn il-Viżti Pastorali u ċ-ċensiment ċivili joħorġu fatturi oħra li jirriflettu fuq l-amministrazzjoni użata mill-Gvern Ċentrali lejn il-lokalitatijiet rurali u urbani. Hekk, jekk wieħed jistudja dawn iċ-ċensimenti, isib li l-mexxejja kolonjali kienu qassmu lill-Malta f'distretti. Fi kliem ieħor, permezz ta' din id-deċiżjoni, politikament l-Ingliżi ppruvaw ireġġgħu r-rota lura u, bil-pulit, terġa' tiddaħħal l-idea Franċiża ta' muniċipalità. Is-sistema ta' muniċipalitajiet kienet tneħħiet mill-Maltin hekk kif qamu ħuġġieġa kontra l-amministrazzjoni Franċiża. L-Ingliżi reġgħu daħħlu dan il-kunċett bid-differenza li bdiet tissejjaħ bħala "distretti". L-Ingliżi ma kinux għal kollox estranei għal din is-sistema. Id-distretti kienu jeżistu anke f'pajjiżhom. Min-naħa tagħhom, il-Gvern Kolonjali ma segwiex *ad litteram* il-mudell tal-Franċiżi, iżda għamel numru ta' tibdil f'dawk li kienu l-konfini u l-postijiet li jikkostitwixxu dawn id-distretti. Kif kien fil-każ tal-muniċipalitajiet, Ħal

[54] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.311v.

[55] A.A.M., *Visit. Past.* 47, f.213.

Kirkop tqiegħed maż-Żurrieq, u dan ir-raħal kien magħżul bħala l-kap tad-distrett. Ir-raħal ta' Ħal Safi jerġa' jidħol f'dan d-distrett. Iżda l-Gudja, li qabel kienet fil-municipalità taż-Żurrieq, tneħħa. Minflok, iddaħħlu l-irħula ta' l-Imqabba u l-Qrendi. B'hekk iż-Żurrieq, Ħal Safi, Ħal Kirkop, il-Qrendi u l-Imqabba jkunu l-irħula kollha li jagħmlu s-sitt distrett.[56]

Meta l-Ingliżi ħadu t-tmexxija ta' Malta minn idejn il-Franċiżi fl-1800, xejn ma kienu kuntenti bis-sistema li sabu fejn kull raħal kellu r-rappreżentant indiskuss tiegħu; u aktar minn hekk, dawn ir-rappreżentanti eletti tal-Maltin bdew jagħmlu pressjoni biex jerġa' jkun rikostrutt dak li huma sejħu "il-*Consiglio Popolare*" li, fl-idea tagħhom, ma kien xejn aktar ħlief li jkollhom speċi ta' parlament jew kunsill ta' tmexxija. Biex ixejnu dawn l-aspirazzjonijiet, l-Ingliżi bdew bil-mod il-mod iżarmaw dak li l-Maltin kienu bnew. Il-kumitat tal-Maltin, li kien ġie kostitwit fi żmien l-imblokk, ġie xolt. Issa kien imiss li tinbidel anke s-sistema ta' kif tkun amministrata Malta. Għall-ewwel żammew is-sistema ta' żmien l-imblokk fejn irrikonoxxew il-bżonn li kull raħal, indipendentement mid-daqs, ikollu l-mexxej tiegħu. Għalhekk, fl-1801, ġiet maħluqa mill-ġdid is-sistema ta' kapi ta' l-irħula, iżda mingħajr ma kellhom warajhom strutturi li tgħaqqadhom flimkien xi forma ta' kungress jew assemblea. Dawn il-mexxejja bdew jissejħu "logotenenti". Min-naħa l-oħra, jidher li dawn il-logotenenti ngħataw poteri ġudizzjarji u eżekuttivi, u kienu saru speċi ta' *sheriff* jew gvernaturi tal-post. Fl-istess waqt baqgħu viċin il-poplu: insibuhom attivi fil-kumitat li l-Maltin ħolqu ħalli jaqbżu għall-poplu fqir u batut mal-mexxejja kolonjali ġodda.[57]

Min-naħa tagħhom, il-Maltin ma' irrassenjawx ruħhom, u baqgħu jżommu d-dritt u l-istruttura ta' kapijiet ta' l-irħula. Din baqgħet tiltaqa' u anke tagħmel petizzjonijiet. Fil-każ ta' Ħal Kirkop, Neriku Xerri baqa' jidher bħala r-rappreżentant ta' Ħal Kirkop anke wara li ħa l-kariga bħala l-logotenent ta' dan l-istess raħal.

L-għażla tal-persuna biex tokkupa din il-kariga kienet waħda delikata, u fiha l-awtoritajiet kienu qagħdu attenti li jagħżlu persuna aċċettabli għar-raħal. Fil-każ ta' Ħal Kirkop, jidher li ma kienx hemm problemi biex kull logotenent, magħżul minn żmien għal żmien, ikun aċċettat mill-lokalità. L-ewwel logotenent magħżul kien Neriku Xerri. Dan kien kompla jżid il-prestiġju tiegħu fuq il-kamp nazzjonali għaliex, fl-istess sena li l-Ingliżi ħadu

[56] A.A.M., *Visit. Past.* 58.

[57] Anon. (1843), 261-264.

Malta, iġifieri, fl-1800, Alexander Ball kien appuntah direttur tal-portijiet. Fl-1801, hu ġie magħżul bħala l-logotenent ta' Ħal Kirkop, u baqa' iservi f'din il-kariga sa l-1804.[58] Warajh laħaq Ġużeppi Abdilla, u dan jidher li dam sa l-1813, meta dan il-post kien ġie mneħħi. Dan Abdilla kien jokkupa l-kariga tar-rappreżentant tar-raħal ġar ta' Ħal Safi.[59] Għalhekk hu kien jaf lil Ħal Kirkop sew, u Ħal Kirkop kien jaf lilu sew!

Il-prestiġju li dawn il-persuni magħżula kienu jġorru fir-raħal kien innutat mill-awtoritajiet ekleżjastiċi. Kull logotenent magħżul kien l-unika persuna f'Ħal Kirkop indirizzat kważi b'titli nobbiljarji ta' "*per illustri*" u anke "*dominus*" fid-dokumentazzjoni tal-Knisja. Fuq kollox, din l-istima għolja tal-Koppin tkompli toħroġ mill-fatt li kull wieħed minnhom kien mistieden, anke jekk kien minn barra r-raħal, biex joqgħod bħala l-prokuratur tal-festa f'ġieħ San Benedittu Martri.[60] Matul l-ewwel għaxar snin tas-seklu dsatax, insibu żewġ logotenenti jokkupaw din il-kariga. F'nofs l-ewwel parti tad-deċenju, dan il-post kien meħud mill-"*per illustri* (*sic*) *Enricus Scerri*".[61] Lejn l-aħħar tad-deċenju, il-"*per illustri* (*sic*) *dominus Joseph Abdilla*" kien f'din il-pożizzjoni.[62] Dan jidher li kien l-aħħar logotenent ta' Ħal Kirkop. Hu kien għadu jokkupa din il-kariga sa l-1811.[63]

Fl-1813, l-Ingliżi neħħew dan il-post ingumbranti għalihom. Is-saħħa politika li kellhom, minħabba r-rispett li dawn il-logotenenti kienu jgawdu, bħalma l-fatti ta' Ħal Kirkop juru, kienet probabbilment qed tikkostitwixxi periklu għas-sid barrani. Għalhekk, meta ma kienx hemm aktar dubju li Malta kienet definittivament ser tibqa' f'idejn l-Ingliżi, dan il-post ġie mneħħi. Permezz tal-Kungress ta' Vienna, Malta tkun rikonoxxuta internazzjonalment bħala Kolonja Brittantika. L-Ingliżi ħadu ħsieb li joħorġu ħarġa speċjali tal-Gazzetta tal-Gvern biex iħabbru dan l-avveniment.[64]

L-anqas ma kienet xi kumbinazzjoni li fl-istess żmien, meta l-istess Ingliżi għaddew biex ineħħu din il-kariga importanti, raw li jiddaħħlu żewġ sistemi

[58] G. Testa (1997), 569.

[59] Anon. (1843), 262-263.

[60] A.A.M., *Visit. Past.* 46, f.59v.

[61] A.A.M., *Visit. Past.* 46, f.59v.

[62] A.A.M., *Visit. Past.* 47, f.214.

[63] A.A.M., *Visit. Past.* 48, f.162.

[64] Anon. (1843), 349.

oħra. L-ewwel ma għamlu kien li jikkostruwixxu struttura ġdida, dik tal-korp tal-pulizja. B'hekk, fl-1812, twaqqaf dak li kien jissejjaħ bħala il-"*Primo Magistrato di Polizia di Malta*" jew, fi kliem aktar sempliċi, "il-Korp tal-Pulizja".[65] Aktar 'il quddiem, kif spejgat aktar 'il fuq, ikun imiss lis-sistema tad-distretti li indirettament tintuża biex tneħħi kull idea li seta' kien hemm biex jerġa' jitwaqqaf il-*Consiglio Popolare*, b'sistema fejn kull membru fi ħdanu kellu jkun rappreżentant ta' belt jew raħal. Kull belt jew raħal kellu jkollu rappreżentant irrispettivament mid-daqs tal-post. Din is-sistema kienet ta' vantaġġ għall-irħula żgħar bħal Ħal Kirkop.

Min-naħa l-oħra, l-introduzzjoni tal-Korp tal-Pulizja ma kinetx xi ħaġa straordinarja. Il-Gvern Kolonjali beda jiftaħ għases f'kull belt jew raħal. Ħal Kirkop missu l-preżenza ta' polizjott wieħed. Biss, il-figura tiegħu ma kellha xejn x'taqsam ma' l-istatura tal-logotenent. Il-personalità ta' dan ta' l-aħħar kienet bil-wisq aktar dinjituża. Ħafna drabi, il-polizjott kien ikun magħżul minn fost ir-raħħala u l-bdiewa stess bi ftit jew xejn skola. Ix-xogħol prinċipali tiegħu kien li jispjuna għall-Gvern Kolonjali kontra ħutu l-Maltin. Dawn l-affarijiet ir-raħħala u l-bdiewa kienu jafuhom sew.

Minħabba n-natura ta' kif ġew ippubblikati r-riżultati taċ-ċensimenti ta' l-1842 u ta' l-1851, ċertu affermazzjoni magħmula f'dan l-istudju ma jistax joħroġ minn dan il-għadd tan-nies. Ħal Kirkop, bħall-bqija ta' l-irħula u l-ibliet l-oħra ta' Malta, ma kienx ġie studjat għalih waħdu. L-informazzjoni dwar it-tip ta' xogħlijiet li kienu jagħmlu l-Maltin, il-livell ta' edukazzjoni u r-rati ta' kriminalità kienu mogħtija b'mod aggregattiv f'dawn iż-żewġ ċensimenti għal Malta u Għawdex kollu.[66] Għalhekk, informazzjoni dwar dawn il-fatturi trid tittieħed minn sorsi oħra.

Boissevain jinnota li l-każijiet ta' adulterju, serq, u vjolenza f'Ħal Kirkop kienu ftit, waqt li l-abbuż ta' poter kien ukoll xi ħaġa negliġenti. Għall-perjodu ta' studju tagħna, dawn il-fatti jikkonfermawhom il-kawżi kriminali mismugħa fil-qrati tagħna. Id-dokumentazzjoni tagħhom illum tinsab imħarsa tant tajjeb fl-Arkivju Nazzjonali. Mir-reġistrazzjoni tal-kawżi, ma jirriżultax li kien hemm kawżi ta' barra minn hawn fil-kuntest ta' Ħal Kirkop. Anzi, in-nuqqas ta' kawżi serji (u anke dawk frivoli) jikkonferma l-influenza morali pożittiva li l-Knisja f'Ħal Kirkop kien qed ikollha fuq il-komunità parrokkjali.

[65] Anon. (1843), 333.

[66] *The Malta Government Gazette*, is-Sibt, 31 ta' Diċembru (1842), 56-58.

Ma hemmx dubju li waħdiet kienu dawk il-persuni li kienu jafu jiktbu, jitkellmu u jaqraw bil-Ingliż u / jew bit-Taljan, li kienu l-lingwi uffiċċjali f'Malta dik il-ħabta. Fil-maġġoranza, in-nies kellhom xogħol konness mar-raba'. Il-produzzjoni agrikola predominanti kienet it-tkabbir tal-qoton, li kienet tagħti ħafna xogħol fid-djar fejn nisa u rġiel Koppin kienu, wara li jinqata', idommuh u jinsġuh.[67] Xi wħud kienu jaħdmu fil-barrieri tal-qrib. Fuq kollox, il-ħajja fir-raħal kienet waħda kwieta ħafna.

Il-Parrokati ta' Caruana, Vassallo u Cassar

Fl-ewwel nofs tas-seklu dsatax, il-ħajja reliġjuża tmexxiet minn tliet kappillani, iġifieri, Dun Anton Caruana, li ħa l-pussess mal-bidu tas-seklu dsatax u baqa' sa l-1811; mill-1811 sa l-1824, it-tmexxija tal-parroċċa kienet f'idejn Dun Franġisku Vassallo, u warajh daħal Dun Salvu Cassar (1824-1859).[68]

Il-parroċċa kellha ftit li xejn qassisin, u l-aktar li kienet tasal kien sa tnejn, u f'dan in-numru kien hemm inkluż il-figura tal-kappillan. Kien hemm perjodi fl-ewwel nofs tas-seklu dsatax, fejn il-kappillan kellu jservi waħdu u miegħu kien forsi jkollu biss xi kjerku jgħinu.[69] Dan kien raġel li kien jilbes is-suttana, mhux miżżewweġ, iżda li ma kien jieħu l-ebda ordni sagru. Tant kemm in-nuqqas ta' qassisin kien kbir, li saħansitra kien qed jaffettwa r-riti sagri. Hekk, fil-Viżta ta' l-1803, ġie innutat li, minħabba dan in-nuqqas, ma setax isir l-Għasar u l-quddies kantat, b'detriment għall-fidili. Għalhekk ġie awtorizzat li jista' jsir Għasar bla kant.[70]

Fir-realtà, b'qassis wieħed biss kien ifisser li l-kappillan kellu jkun 24 siegħa fil-parroċċa. Dan kien ifisser ukoll li l-vuċi spiritwali fir-raħal ma kinitx f'idejn żagħżugħa, iżda f'idejn qassis li kien ikun qabeż l-erbgħin sena. Forsi dan il-fatt ma kienx mitqies ta' żvantaġġ mill-parruċċani tar-raħal. Minħabba l-età tiegħu, setgħu jaraw fih ix-xiħ, jew il-mexxej tagħhom, dak il-bniedem li qiegħed dejjem hemm, lest li jagħtihom parir mingħajr ma jkun qed jistenna l-ebda rikompens finanzjarju minn għandhom.

[67] A. Giglio (1863), 61.

[68] Ara wkoll H.C.R. Vella, *Individwi ta' interess speċjali msemmija fir-reġistri ta' Ħal Kirkop*, iktar 'l isfel.

[69] A.A.M., *Visit. Past.* 46 (1801), f.92v; (1803), f.64.

[70] A.A.M., *Visit. Past.* 46 (1803), f.65.

Dan in-nuqqas ta' qassisin kien jinħass sew f'din il-parroċċa żgħira, u ġieli, biex jagħmel tajjeb, xi kappillan kien iġib qassisin minn barra l-parroċċa. Il-parroċċa taż-Żurrieq, li kienet waħda bil-bosta ikbar, kienet tista' tforni qassisin kull meta jkun hemm bżonn. Iżda ta' dan is-servizz, il-parroċċa ta' Ħal Kirkop kien ikollha tħallas. Mhux il-kappillani kienu lesti, jew aħjar, kienu jistgħu jħallsu biex iġibu qassisin oħra. Id-dħul tal-kappillan kien wieħed fqir, waqt li l-kriżijiet ekonomiċi, sinonomi mas-seklu dsatax, wasslu għall-inflazzjoni u devalwazzjoni fil-flus. Dan kellu effett dirett fuq id-dħul tal-Knisja ta' Ħal Kirkop. Il-flus tagħha kienu jiddependu sew fuq fundazzjoni u benefiċji mwaqqfa fi żmien il-Kavallieri. Dan il-piż, jew nuqqas ta' *revenue*, beda jinħass sew fuq Ħal Kirkop. Il-kappillani kienu jippreferu jagħmlu x-xogħol huma, anke jekk dan kien ifisser li kellhom jitbażwru biex ilaħħqu mad-doveri spiritwali. B'hekk kienu jiffrankaw ftit flus li kienu daħħlu fil-*mensa* tagħhom ħalli jippruvaw ikollhom xi ħaġa oħra fil-but.

Matul il-parrokat tiegħu, Dun Anton Caruana laqa' lill-isqof għandu tliet darbiet, u kull darba l-Knisja Parrokkjali nstabet miżmuma fi stat tajjeb. L-Altar Maġġur u dawk tal-ġnub kienu miżmuma bil-galbu. L-istess jista' jingħad għall-Kor tal-knisja, l-konfessinarju u l-ilbies użat fil-quddies.[71] L-altar tal-ġenb ta' Santa Marija kien l-unika eċċezzjoni. Lejn l-aħħar tad-deċenju, dan sofra xi ħsarat u jispiċċa b'xi partijiet minnu nieqsa.[72]

L-istess kliem ma jistax jingħad għaż-żewġ knejjes rurali tar-raħal. Meta l-isqof żarhom l-ewwel darba minn wara l-imblokk fl-1802,[73] sab iż-żewġ knejjes fi stat xejn tajjeb. Ma tantx kien hemm il-ħsieb li jkunu irranġati, għaliex fil-Viżti ta' wara nstabu fl-istess stat. Kien biss wara l-1805 li ttieħdet l-inizzjattiva biex dik tal-Lunzjata terġa' tinġieb fi stat tajjeb u mgħammra b'kollox għall-quddies.[74] Probabbilment, waħda mir-raġunijiet għalfejn intweriet aktar ħeġġa biex din il-knisja tkun irranġata kien il-fatt li kienet qed tintuża għad-dfin.[75] Mhux l-istess jista' jingħad għal dik ta' San Nikola. F'din ma setax isir dfin. Jidher li r-raġuni kienet minħabba li fiha kien sar id-dfin tal-vittmi tal-pesta.[76] Wara li spiċċat l-epidemija, dawn l-oqbra ta' l-

[71] A.A.M., *Visit. Past.* 47, ff.212-212v.

[72] A.A.M., *Visit. Past.* 47, ff.212-212v.

[73] A.A.M., *Visit. Past.* 46 (1801), f.92v.

[74] A.A.M., *Visit. Past.* 47 (1809), f.212v.

[75] A.A.M., *Visit. Past.* 47 (1809), f.213.

[76] A.A.M., *Visit. Past.* 47 (1809), f.212v.

impestati kienu ngħalqu u ma setgħux jerġgħu jinfetħu minħabba l-biża' tal-kontaminazzjoni. Dan kien qed iwassal biex din il-knisja titlef l-użu tagħha. Infatti, minkejja t-tentattivi li kienu saru madwar l-1809 biex tkun irranġata, sentejn wara, iġifieri fl-1811, din il-knisja terġa' tkun deskritta bħala fi stat xejn feliċi, anke jekk mhux diżastruż għaliex baqa' isir il-quddies fiha.[77] L-istess jiġri miċ-ċimiterju tar-raħal.[78] L-użu alternattiv tal-Knisja tal-Lunzjata għad-dfin, flimkien mal-oqbra fil-Knisja Parrokkjali, wassal biex dan il-post ġie abbandunat. Fl-1809, iċ-ċimiterju kien spiċċa bħala speċi ta' fetħa f'nofs il-kampanja, mingħajr l-ebda ħajt li jdur miegħu. Kulħadd u kollox seta' jidħol fih. Li ma kienx hemm salib fin-nofs tiegħu, wieħed lanqas biss kien jinduna li dan kien post sagru. Biss, anke dan is-salib ma tantx kien f'kundizzjoni tajba, u ma damx ma tneħħa. Matul din il-Viżta, kien ġie ordnat li jittella' ħajt madwar dan il-post.[79]

Fuq kollox, kull kappillan kellu jħabbat wiċċu ma' problemi partikulari u differenti. Dawn il-bżonnijiet ta' manutenzjoni jistgħu jidhru pjuttost żgħar u frivoli. Anke jekk il-parrokat ta' Caruana kien wieħed qasir, dan kellu quddiemu żmien kemmxejn diffiċli. Il-Franċiżi kienu ħarbtu għal kollox l-ordni morali stabbilit fuq il-gżira sa l-1798. Sa dak iż-żmien, il-familja kienet mitqiesa bħala struttura riġida. Il-missier kien il-kap assolut, u l-ulied, riedu u ma riedux, kienu jsegwu l-ordnijiet tiegħu, b'mod speċjali fejn tidħol il-moralità sesswali u l-futur taż-żwieġ tagħhom. Il-liġijiet ta' l-Istat u tal-Knisja kienu a favur il-ġenituri. L-ebda wild ma seta' joħodha kontra d-deċiżjonijiet tal-missier għaliex kien isib is-soċjetà kontra tiegħu. Il-perjodu Franċiż ċaqqam sew din l-istruttura. Daħħal normi ġodda, speċjalment f'dik li kienet il-kultura sesswali. Illeġiżla ż-żwieġ ċivili u daħħal id-divorzju. Il-ġenitur telfu ċerti drittijiet li kellu fuq d-destin ta' wliedu fir-rigward ta' ħajjithom qabel iż-żwieġ. Daħlet ukoll ċerta libertà, anke f'termini ta' sesswalità, u dan wassal biex xi wħud dehru fis-soċjetà ta' żmienhom bħala li kienu saru libertini żżejjed u wettqu atti sesswali li normalment kienu aktar assoċjati li jseħħu fl-irħula l-kbar u fl-ibliet milli f'irħula żgħar bħal Ħal Kirkop.

Meta l-affarijiet kienu qed jerġgħu jiġu għan-normal wara l-wasla ta' l-Ingliżi, dan il-kappillan kellu jaffaċċja quddiemu każ ta' abort fir-raħal.

77 A.A.M., *Visit. Past.* 48., f.161v.

78 Nota ta' l-Editur: jidher li f'dan iż-żmien ma kienx hemm ċimiterju tar-raħal, imma ċimiterji ta' ħdejn il-knejjes filjali. Iċ-ċimiterju li għalih qiegħed jirreferi l-awtur kien dak ta' ma' ġenb il-Knisja ta' San Nikola.

79 A.A.M., *Visit. Past.* 48., f.212v.

Qabel, dawn it-tipi ta' każi kienet tarahom l-Qorti ta' l-Inkwiżizzjoni. Din l-istruttura issa kienet spiċċat, u allura dan il-każ ma kellux triq oħra aħjar milli jispiċċa quddiem Qorti oħra ekkleżjastika, dik ta' l-isqof. Fil-perjodu ta' l-Ordni f'Malta, din kellha poteri ta' natura kriminali. Mal-wasla ta' l-Ingliżi, din il-qorti ma ġietx imneħħija, iżda l-poteri li kellha ddgħajfu ħafna. L-investigazzjoni mmexxija mill-Qorti ta' l-Isqof kienet tikkonċerna f'rapporti li ddiskutew il-każ bl-implikazzjonijiet teoloġiċi u dawk soċjali. Kif kien mistenni, il-Kappillan Carauna kien ġie mqabbad jitkellem dwar dan il-każ.

Naħseb li dan hu l-ewwel każ ta' dan it-tip li seħħ f'dan ir-raħal fl-istorja moderna tiegħu. Il-protagonista kienet ċerta Ewstasja Fenech. Hawn wieħed irid jiftakar li oriġinarjament, fil-Knisja, bil-kelma *abortus* kienet tifhem "korriment naturali". Matul dan il-perjodu, il-kelma Latina *abortus* tieħu sinifikat ieħor u, kif juri dan il-każ, din tkun issa użata biex tfisser korriment premeditat. Kien prinċipalment fis-seklu tmintax li din il-kelma tibda tintuża f'dan is-sens, u mhux aktar biex tiddeskrivi inċident fit-tqala kkawżat mill-forzi tan-natura. Dan it-tibdil fil-kunċett juri l-iżviluppi ta' din ir-realtà pjuttost ġdida għal Malta u anke għall-Ewropa, fejn omm, b'mod intenzjonat, tipprova teħles mit-tarbija. Dan il-fatt beda jiġi studjat bl-implikazzjonijiet morali, teoloġiċi u soċjali għaliex kien espressjoni ta' kundizzjoni u realtajiet ġodda.[80]

Bil-preżenza Ingliża f'Malta, u aktar u aktar bl-infurzar ta' l-etika Protestanta, trabi barra ż-żwieġ kienu qed jitqiesu aktar minn qatt qabel bħala diżunur lill-omm u lill-familja. Ħal Kirkop jibda jidħol bil-mod f'din l-atmosfera soċjali ġdida. Dawn l-aspetti ġew mistħarrġa bħalma kien mistħarreġ il-metodu użat biex jitwettaq. Jidher mill-kitbiet ta' dan il-proċess li l-allegat abort kien sar permezz ta' l-użu ta' "farmaċi", iġifieri, ħxejjex mediċinali.

Fuq livell prattiku, dan il-fatt iwassal biex l-amministrazzjoni tibda tistaqsi kemm in-nies, speċjalment it-tfal tar-raħal, kienu qed jingħataw tagħlim sod fid-duttrina. Għallinqas, min kien qed jamministra rrikonoxxa li s-soluzzjoni għal ċertu problemi soċjali jinsabu anke fit-tagħlim. Ma hemmx dubju li min kien qed jara l-każ irrikonoxxa n-nuqqas ta' tagħlim u l-injoranza grassa li kienet teżisti speċjalment f'dak iż-żmien bħala kaġun ta' din is-sitwazzjoni. F'dan il-każ, il-konsulturi kienu qed isegwu t-tagħlim ta' Cagniamila fuq l-

[80] S. Mercieca (2002). Ara b'mod partikulari Kapitlu 7, *"Abortion in Cottonera: a social dilemma or a primitive method of birth control?"*.

abort.[81] Mir-risposta li jagħti l-kappillan joħroġ ċar li hu kien qed jorganizza tagħlim tad-duttrina kull nhar ta' Ħadd filgħodu għat-tfal u l-adulti ta' Ħal Kirkop. Ma hemmx dubju li, bil-preżenza Brittanika f'Malta, dan it-tip ta' tagħlim kien destinat li jieħu spinta 'l quddiem. L-Ingliżi kienu magħrufa għas-*Sunday Schools* tagħhom li fihom kien isir it-tagħlim tar-reliġjon. Biss, il-mistoqsija tibqa' kemm dan it-tip ta' tagħlim kien biżżejjed. Kien bidu żgħir ħafna fit-triq twila ta' litterizzazzjoni tal-gżira.[82]

Il-kappillan ta' wara, Dun Franġisku Vassallo, kellu Viżta fil-bidu, fin-nofs, kif ukoll lejn it-tmiem tal-parrokat tiegħu. Matul dawn it-tliet Viżti, l-Isqof Mattei ma kien sab xejn ħażin fil-knisja. Kollox kien jidher li kien kif suppost. Anke f'dak li hu lbies sagru, ma tantx kien hemm xi tgħid, ħlief għal xi kappa li kienet tintuża f'Ħamis ix-Xirka,[83] li talab biex tkun restawrata. Kollox kien għadu tajjeb għar-riti sagri tal-Knisja. Kif kien ikun fir-raħal, kien kważi dejjem l-Isqof Mattei li kien jieħu l-okkażżjoni biex jamministra l-Griżma ta' l-Isqof lit-tfal tar-raħal.[84] Wara l-Griżma, wieħed mill-Ko-Viżitaturi kien jiltaqa' magħhom u jkellimhom fuq is-sinifikat ta' dan is-sagrament.[85]

Fi żmien dan il-kappillan, il-Knisja tal-Lunzjata kienet fi stat tajjeb. Mhux l-istess jista' jingħad għal dik ta' San Nikola. Din kienet għadha fi stat ħażin. Anzi, l-ħsarat komplew jikbru. Fiż-żjara ta' l-1817, l-isqof talab li jkun irrestawrat il-bini tagħha.[86] L-ordni ma waqgħetx fuq widnejn torox għaliex, meta rega' żarha, sabha li kellha dak kollu meħtieġ biex fiha jsir il-quddies.[87]

Ma hemmx dubju li l-Kappillan Vassallo kien laħaq żmien ekonomiku tajjeb għal pajjiżna mill-ġid iġġenerat f'Malta mill-gwerer kontra Napuljun, u lejn it-tmiem tal-ħatra tiegħu ra risq ieħor ekonomiku ġġenerat mill-inkwiet fl-Imperu Ottoman li wassal għall-famuża Battalja ta' Navarrino. Dawn il-gwerer kellhom effett pożittivi fuq il-gżira, għaliex iġġeneraw kummerċ li ħalla ħafna flus fl-idejn. Fuq livell parrokkjali, Vassallo jidher li kellu l-istima

81 Ara għal aktar tagħrif, S. Mercieca (2002); F.E. Cangiamila (1756); M. Cordorelli (1975), Vol. XVIII, *s.v. Cangiamila, Francesco Emanuele*.

82 A.A.M., *Kirkop* – Dan huwa *file* mhux innumerat fuq dan ir-raħal li jinsab fl-*iron cabinet* fil-Arkivju tal-Kanċillerija.

83 A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.74v.

84 A.A.M., *Visit. Past.* 50A, f.51v.

85 A.A.M., *Visit. Past.* 47, f.212v.; 51, f.313.

86 A.A.M., *Vist. Past.* 49, f.74v.

87 A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.52.

u l-fiduċja ta' ċertu parruċċani li gawdew minn dan il-ġid, għaliex fi żmien il-parrokkat tiegħu, il-Knisja tirċievi b'wirt tliet fundazzjonijiet magħmula minn beni immobbiljarji.

Il-kappillan ta' warajh, Dun Salvu Cassar, sab ma' wiċċu żmien aktar diffiċli. Matul il-parrokat tiegħu, l-ekonomija f'Malta ma tantx kienet sejra tajjeb. Is-snin tletin u erbgħin tas-seklu dsatax ma tantx kienu sbieħ. Nafu li matulhom il-problemi ekonomiċi kienu kibru u mhux naqsu. Dan joħroġ ċar mill-Viżta Pastorali ta' Mons. Publiju Marija Sant. Hija ħadet jumejn, u bdiet billi l-ewwel mar wieħed mill-Ko-Viżitaturi, il-Kanonku Dun Kalċidon Falzon, iżur il-Knejjes tal-Lunzjata u ta' San Nikola ta' Bari.[88] Il-Ko-Viżitatur l-ieħor kien Dun Ġużeppi Galea, li kellu r-responsabbiltà mill-kwistjonijiet tar-riti. Dan ħa ħsieb li jara l-kotba kollha tal-parroċċa, kemm tal-quddies u kemm ir-reġistri parrokkjali.[89] L-għada, l-10 ta' Settembru, l-isqof beda l-Viżta tiegħu li spiċċat dak in-nhar stess.[90]

Din id-darba, l-isqof żar lill-kappillan qabel ma beda l-Viżta tiegħu, fejn fiha Cassar kellu l-okkażżjoni biex jinfurmah personalment u uffiċjalment dwar il-problemi li l-parroċċa kienet tiffaċċja ruħha magħhom. Għal din il-laqgħa kien preżenti wkoll il-viċi-parroku.[91]

Wieħed irid jiftakar li, matul dan il-perjodu, il-figura predominanti tal-kappillan kienet tirregula mhux biss l-affarijiet spiritwali bħal quddies, magħmudijiet, preċetti, żwiġijiet, griżma tal-morda u funerali, iżda wkoll aspetti oħra soċjali. Sas-snin sittin tas-seklu l-ieħor, numru ta' parruċċani kienu għadhom ifittxu lill-kappillan għall-bżonnijiet spiritwali tagħhom:

"because of his high standing in the village, and his contacts with influential people outside it, his parishioners turned naturally to him for advice. He represented their interest to the outside world. In this capacity he served them as lawyer, banker, and business adviser... He is still called on to divide inheritances, to settle family disputes, to file claims against the government, to intervene with prospective employers, and to contact the police if they run afoul of the law".[92]

[88] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.311.

[89] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.313.

[90] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.313.

[91] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.311v. Din il-laqgħa hi deskritta bil-kliem *"quos in cubiculo privato paterna charitate tractavit"*.

[92] J. Boissevain (2006), 82.

Dawn il-problemi soċjali u l-għajnuniet li dan il-kappillan kien qed jagħmel waslu biex f'ċertu affarijiet il-parroċċa bdiet tmur lura. Żgur li ma kienx iż-żmien li wieħed jagħmel opri ġodda. Anzi, lanqas jidher li kien hemm moħħ jew flus biex jissewwew l-opri eżistenti li kienet ġratilhom xi ħsara. Hekk, il-fonti l-qadim tal-magħmudija ma nstabx li kien f'kundizzjoni għal kollox tajba. Kellu xi partijiet mill-iskultura tiegħu mkissra. Għalhekk, l-isqof talab biex ikun restawrat u dawk il-partijiet miksura jiġu msewwija.[93] Anke fid-dekorazzjoni ta' l-altari, mhux kollox kien sew. It-tvalja ta' fuq l-Altar tad-Duluri, per eżempju, ma kinetx fi stat tajjeb, u għalhekk l-isqof ordna li tkun imneħħija u ssir oħra ġdida f'lokha.[94]

Anke f'dak li kellu x'jaqsam l-ilbies sagru kien hemm il-problemi. Kif inhi l-abitudni, dan l-ilbies jinżamm fis-sagristija. Meta saret il-viżta, instab numru ta' lbies sagru li ma kienx fi stat tajjeb biex jibqa' jiġi użat. Għalhekk, ġew ipprofonati xi kappi u tuniċelli użati fil-kult tal-martri. Kien hemm ukoll ilbies sagru ieħor konness mal-funzjonijiet tal-mejtin u tal-Ġimgħa l-Kbira li ma tħallewx jintużaw aktar. Ġie innotat ukoll li l-knisja kienet daqxejn fqira f'dak li hu lbies għall-quddies.[95]

Tant kemm dan il-piż ekonomiku beda jinħass, li saħanistra dan il-kappillan u l-kappillani ta' wara lanqas kellhom il-flus biex jagħmlu dan l-ilbies liturġiku ġdid, u meta ġew ordnati mill-isqof biex ma jibqgħux jużawh, bdew jippreferu li jikru ċertu ilbies sagru għall-funzjonijiet fil-knisja minn knejjes oħra, milli jordnaw wieħed għalihom. B'hekk kienu jiffrankaw ftit flus, għaliex il-kirja kienet dejjem irħas mix-xirja, biex b'hekk il-kappillan ikollu ftit aktar boqxix biex ikun jista' jgħix.

L-istess jista' jingħad għaż-żewġ knejjes żgħar tar-raħal. Dawn baqgħu jinżammu tajjeb u suriet in-nies biex fihom seta' jsir il-quddies, iżda mingħajr l-ebda xenxilli żejda. Dan ikun innutat mill-Ko-Viżitatur ta' l-Isqof Sant, il-Kanonku Dun Kalċidon Falzon. Indirettament, l-istess Ko-Viżitatur jinnota l-faqar fiżiku ta' dawn il-knejjes. F'kuntest meta fil-Viżta Pastorali ma kienux baqgħu jsiru referenzi diretti għall-kwadri fuq l-altari (ħlief jekk ikunu fi stat ħażin), jew għall-materjal li minnu kienu jkunu magħmula l-altari tal-Knisja Parrokkjali, minħabba li matul dan il-perjodu, fil-maġġoranza tagħhom, kienu

93 A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.312v.
94 A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.313.
95 A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.313.

jkunu kollha miksija bl-irħam, il-Viżitatur innota li kemm l-altar tal-Knisja tal-Lunzjata u dak ta' San Nikola ta' Bari kienu t-tnejn tal-ġebel![96] Għal dan il-perjodu, dan kien sinjal ta' faqar.

Id-Dħul Finanzjarju u s-Suq tal-Proprjetà

Ma hemmx dubju li l-kriżi bdiet tinħass sew matul il-parrokat ta' Cassar. Li hu żgur hu li din il-kriżi ġenerali fil-gżira waslet biex naqqset id-dħul reali għall-Knisja ta' Ħal Kirkop. Waqt li matul is-seklu sbatax u tmintax kien hemm numru ta' benefatturi li ħallew legati lill-Knisja ta' Ħal Kirkop ħalli jsiru opri ta' karità, bħalma kienu l-legati hekk imsejħa taż-żwieġ, bħalma għamel Lawrenz Psaila, per eżempju,[97] l-ebda fundazzjoni ta' legat ġdid taż-żwieġ ma kienet saret matul is-seklu dsatax. Anke dħul ieħor, bħalma kienu fundazzjonijiet favur il-*Veneranda Lampada* jew xi fratellanza tar-raħal, l-Altar Maġġur[98] jew quddies, kienu naqsu.[99]

Bħal fis-seklu ta' qabel, l-ikbar dħul għall-knisja ta' dan ir-raħal kien jiġi meta xi ħadd kien iħalli xi somma ta' flus b'forma ta' kapitall, jew inkella bħal meta kienet titħalla xi biċċa proprjetà biex, waqt li jkun jista' jsir quddies għal ruħ minn ħalla l-flus, isiru wkoll numru ta' opri u jiġi mgħejjun il-kleru li jaħdem f'dan ir-raħal. Hekk, waqt li fis-seklu tmintax insibu t-twaqqif ta' aktar minn sitt legati differenti favur entitajiet differenti tal-Knisja, bħall-*Veneranda Lampada* u għaqdiet oħra, fis-seklu dsatax kienu inqas, u ammontaw għal erbgħa. Fuq kollox, is-saħħa finanzjarja ta' dawn il-legati kienet inqas minn dawk ta' qabilhom.

Fl-istess waqt, li kieku ma kienx għal dawn il-fundazzjonijiet ġodda, is-sitwazzjoni kienet tkun ferm agħar. Hekk insibu li fl-1813 saru xi fundazzjonijiet ta' artijiet favur il-Knisja Parrokkjali minn ċertu Ġużeppi Azzopardi.[100] Fl-istess sena, ċertu Ġużeppi Azzopardi, bin il-mejjet Nazju, minn Ħal Kirkop, kien ħalla dar li kellu fil-Gudja bħala enfitewsi lill-parroċċa.[101]

[96] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.311.

[97] A.A.M., *Supp(liche)* 6 (1741-1761), f.509.

[98] A.A.M., *Supp.* 3 (1710-1721), f.88.

[99] A.A.M., *Kirkop.*

[100] A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.48.

[101] A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.75.

Fundazzjoni importanti oħra ssir matul l-ewwel nofs tas-seklu dsatax mill-aħwa Ellul. Fl-1821, Pawla u Sapjenza Ellul ħallew lill-Knisja ta' Ħal Kirkop is-somma ta' 725 skud bħala kapitall biex isir quddies għal oħthom. Flus ġew imħollijin lill-*Veneranda Lampada* li kienet amministrata mill-Kappillan Dun Franġisku Vassallo bl-obbligu li ssir kull sena quddiesa kantata għal ruħ Polissena Ellul – li kienet tiġi oħthom.[102]

F'dan il-kuntest wieħed jista' jifhem aħjar l-impatt li kien ser ikollha fuq dan ir-raħal żgħir il-proklama maħruġa mill-Ingliżi fl-1826 dwar il-proprjetà tal-Knisja. Wieħed jissuspetta li din il-liġi kellha effett li gerrxet lil ftit nies li kellhom xi ħaġa li jħalluha lill-Knisja. Din il-proklama kienet tikkonċerna proprjetà mitqiesa bħala *manu morta*, iġifieri, li minħabba li l-Knisja ma kinitx tbiegħ il-proprjetà li kienet tirċievi, dan kien ifisser li din il-proprjetà qatt aktar ma kienet tista' tiġi fuq is-suq. B'hekk il-Knisja akkumulat ħafna bini u artijiet, li l-uniku mod kif dawn setgħu jgħaddu għand terzi kien permezz ta' tipi differenti ta' kirjiet. Minn din il-proklama 'l quddiem, il-Knisja kellha tibda tbiegħ kull proprjetà li issa tibda tirċievi b'wirt. Dan kien ser ikollu effett anke fuq Ħal Kirkop, għaliex issa kull min kien ser iħalli proprjetà lil din il-knisja, din il-proprjetà kellha l-ewwel tinbiegħ, u imbagħad il-kapitall akkumulat mill-bejgħ kien jintuża għat-twaqqif ta' fundazzjoni, u mill-interessi ta' din il-fundazzjoni kienu jsiru l-obbligi skond ix-xewqa ta' min ikun waqqafha.Wieħed jissuspetta li din is-sistema l-ġdida ġabet ċertu biża' fin-nies biex iħallu proprjetà lill-Knisja ta' Ħal Kirkop.

L-aħħar biċċa proprjetà li tgħaddi għand il-Knisja ta' Ħal Kirkop kienet dik imħollija minn Pawla Saliba lill-*Veneranda Lampada* bil-kundizzjoni li tista' tużaha n-neputija tagħha, Marija Grech. Din kienet tikkonsisti f'erbat ikmamar, b'ġardina, u dawn kienu jinstabu f'xi xaqliba ta' wara l-knisja f'post magħruf bħala "Ta' *Scardilla*". Minħabba li din il-proprjetà ġiet għand il-Knisja wara l-mewt ta' Marija li seħħet wara li għaddiet il-proklama, kien hemm l-obbligu li tinbiegħ; iżda minħabba punt tekniku, iġifieri, li din il-mewt seħħet f'dak il-perjodu bejn minn meta ħarġet il-proklama sakemm hija daħlet fis-seħħ, il-Knisja ta' Ħal Kirkop għamlet talba biex parti minn din d-dar vakata tiġi eżentata mill-obbligu ta' din il-proklama.[103]

Iżda l-aktar aspett interessanti hu l-fatt tal-kirjiet tal-proprjetà permezz ta' termini magħrufa bħala "enfitewsi". Is-sitwazzjoni soċjali xejn feliċi ġabet

[102] A.A.M., *Supp*. 16 (1821-1822), f.37.

[103] A.A.M., *Supp*. 18 (1826-1827), f.29.

magħha sitwazzjonijiet simili matul is-seklu dsatax, fejn djar li kienu ta' xi enti reliġjuża tħallew jaqgħu għaliex għand min kienu mikrija ma kellux flus biex jieħu ħsiebhom. Min-naħa l-oħra, minħabba l-faqar li kien jeżisti fil-kampanja, l-anqas kienu jsibu nies li jkunu lesti li jikru dan it-tip ta' bini. Dan kien il-każ meta saret it-talba biex jiġi mnaqqas id-dħul mill-enfitewsi li kien hemm fuq djar li kienu jinsabu ġewwa l-Birgu, fi Triq San Filippu, u li eventwalment, fl-1825, dawn l-enfitewsi ġew mgħoddija lill-Knisja ta' Ħal Kirkop bħala legat piju, minħabba li t-testatur oriġinali tiegħu, Ġwanni Cassar, kien minn dan ir-raħal. Dawn il-flus kienu jmorru għall-karità. Li hu interessanti f'dan id-dokument hu l-fatt li ssir referenza diretta għall-fatt, li meta twaqqaf dan il-legat fl-1809, dan ġie marbut ma' dħul minn ċens fuq dawn id-djar meta f'Malta "*fioriva il commercio*". Din kienet referenza indiretta għad-dħul li kien dieħel fil-gżira mill-kutrabandu li kien għaddej biex titkisser l-hekk imsejħa l-"*continental system*" magħmula minn Napuljun kontra l-Ingliżi. Dan seta' wassal biex iċ-ċens mitlub fuq dik id-dar kien wieħed kemmxejn għoli. Issa li dan iż-żmien tad-deheb kien għadda, kien hemm bżonn li jitbaxxa ċ-ċens biex tkun tista' tinkera.

L-għexieren ta' snin ta' wara kienu ppredominati minn perjodi ta' paċi li ġabu magħhom inqas kummerċ u inqas flus. Dan inħass anke ġewwa l-ibliet (aħseb u ara fil-kampanja), tant li ċertu kerrejja ma kellhomx il-flus biex imantnu d-djar mikrija għandhom. Dan wassal biex meta dawn bdew jiżvujtaw, instab li kien hemm wisq spejjeż biex jerġgħu jsiru abitabbli bħalma kien il-każ ta' dan il-legat, u għalhekk kien intalab permess fl-1843 biex ikun aġġustjat iċ-ċens, iġifieri, li titnaqqas il-kirja fuqu. Ir-rikors jagħmel referenza għas-sitwazzjoni ħażina permezz tal-kliem "*questo tempo stanti le attuale circostanze*", biex juri li l-ekonomija ma kienet xejn tajba.[104] Sitwazzjonijiet bħal dawn jirrepetu ruħhom fis-snin ta' wara.

Din is-sitwazzjoni ta' faqar finanzjarju tidher f'dokumentazzjoni oħra kkonsultata li tikkonċerna s-snin ta' matul nofs is-seklu dsatax. Dawn is-snin ikomplu juruna sitwazzjonijiet fejn nies mir-raħal kienu qed iħabbtu wiċċhom magħhom biex ilaħħqu mal-ħajja. Hekk, per eżempju, il-Kappillan Dun Salvu Cassar, f'attentat biex iżid ftit mid-dħul tiegħu, kellu jitlob flus mill-*Veneranda Lampada* taż-Żejtun fuq prebendi li kienu tal-parroċċa tiegħu u li kienu qed ikunu amministrati mill-*Veneranda Lampada* msemmija. Dan it-tfettiq finanzjarju nsibuh repetut taħt forma oħra mill-Prokuratur tal-*Cassa*

[104] A.A.M., *Supp*. 31 (1843-1844), f.164.

delle Anime del Purgatorio. Dan il-Prokuratur jitlob li jingħata kumpens finanzjarju ta' kemm kien ilu amministratur ta' din il-*cassa*, iġifieri, mill-1822 sa 1849, u li matul dan iż-żmien kollu, huwa ftaħar li kien iffranka ħafna "*piccoli spese*" lil din il-*Cassa*.[105]

L-Istrutturi tal-Parroċċa

Minn dawn il-Viżti Pastorali joħroġ il-mekkaniżmi interni li kienu qed jaħdmu ġewwa Ħal Kirkop matul l-ewwel nofs tas-seklu dsatax. Is-seklu jiftaħ bil-parruċċani sekulari jiddominaw l-istrutturi kollha tal-parroċċa. Il-Kappillan Caruana ftit li xejn kellu kontroll. Hekk insibu li fl-1802, il-*Veneranda Lampada*, il-Knisja ta' San Nikola u il-Sodalità ta' l-Agunijia kienu f'idejn ċertu Franġisku Cassar. Is-Sodalità ta' l-Erwieħ tal-Purgatorju u tal-Vjatku, flimkien mal-festi f'ġieħ Santa Feliċita u San Franġisku Saverju, kien jieħu ħsiebhom ċertu Anġlu Scicluna. Ġużeppi Cassar kien il-prokuratur tal-Fratellanza tas-Sagrament u kellu wkoll taħtu l-Knisja tal-Lunzjata u l-festa f'ġieħ San Benedittu. Imbagħad, Ġużeppi Pace kien il-prokuratur tal-Fratellanza tar-Rużarju u tal-festa f'ġieħ San Franġisku minn Paula.[106]

Bi hekk, l-istrutturi tal-parroċċa kienu f'idejn tliet familji prinċipali: dawk ta' Cassar, ta' Scicluna u ta' Pace. Fis-sena ta' wara jidħlu persunaġġi ġodda, anke jekk dawn li semmejna kollha jibqgħu fl-istrutturi tal-Knisja; iżda li jkun ġara hu li tkun ittieħditilhom xi prokura mill-ħafna li kellhom. Franġisku Cassar ma baqax il-prokuratur tal-Knisja Parrokkjali u tal-Knisja ta' San Nikola. Dawn għaddew għand il-Kjerku Ġużeppi Pace u Anġlu Scicluna. Pace żamm il-Fratellanza tar-Rużarju. Min-naħa l-oħra, il-Knisja tal-Lunzjata għaddiet għand ċertu Gejtanu Ellul. Wiċċ ġdid ieħor kien Mikiel Cutajar. Dan sar il-kap tal-Fratellanza tas-Sagrament. Wiċċ ieħor ġdid kien Manwel Farrugia li ngħata l-prokura tal-Vjatku. Prokuratur ġdid ieħor kien Franġisku Scicluna. Dan ħa l-prokura ta' San Benedittu.[107] Wara, din il-prokura tibda tingħata lil-logotenenti responsabbli mir-raħal. Il-*Veneranda Lampada* wkoll għaddiet minn kambjament fl-1805. Anġlu Scicluna żamm post f'din il-kariga, iżda Pace tneħħa. Minflok jinġieb qassis minn barra r-raħal, ċertu Dun

105 A.A.M., *Supp*. 42 (1850-1851), f.609.

106 A.A.M., *Visit. Past*. 46 (1801), f.93.

107 A.A.M., *Visit. Past*. 46 (1803), f.65v.

Lawrenz Pace, biex jieħu ħsiebha. Miegħu kien hemm jgħinu, barra minn Scicluna, ċertu Ġużeppi Abdilla.[108] Il-kunjomijiet Cassar, Cutajar, Scicluna u Farrugia nsibuhom għadhom attivi fil-istrutturi tal-parroċċa fi żmien il-kappillani ta' wara. Anke jekk f'dik li hi amministrazzjoni tal-knisja l-Kappillan Vassallo ħadha f'idejh, dejjem kellu miegħu jgħinuh fl-amministrazzjoni tal-*Veneranda Lampada* prokuratur lajk. L-istess kappillan insibuh ukoll responsabbli mill-Knisja tal-Lunzjata u mis-Sodalità ta' l-Agunija.[109]

Din is-sitwazzjoni tinqaleb ta' taħt fuq meta jilħaq kappillan Dun Salvu Cassar. Cassar kien persuna li kien jaf sew ir-raħal. Kien minn hemm, tgħammed fir-raħal u qatta' żogħżitu f'Ħal Kirkop jassisti lill-kappillan ta' qablu. Ma hemmx dubju li Cassar kien konxju tal-kumplikazzjoni li dawn ir-responsabbiltajiet u prokuri differenti jġibu magħhom. Kull prokuratur kellu l-karattru u d-diversità ta' l-ideat tiegħu. Infatti, meta dawn il-familji kollha kienu qed jirrenjaw fir-raħal, hu kien l-uniku seminarista minn Ħal Kirkop meta Vassallo kien kappillan.[110] Jidher li Cassar irreaġixxa għal din is-sitwazzjoni u kompla jibni fuq dak li kien beda ta' qablu biex jiġbor taħt ġwejnajh, kważi kważi f'kontroll assolut, l-istrutturi kollha tal-parroċċa. Dun Salvu Cassar jirnexxilu jkun l-amministratur assolut tal-knisja, għalkemm kontra ta' qablu, kien jaqsam il-prokura tal-*Veneranda Lampada* ma' ħaddieħor. Huwa kien ukoll l-amministratur ta' l-Altari tal-Grazzja, tar-Rużarju u tad-Duluri. Kien ukoll il-kap tas-Sodalità tad-Duluri, dik ta' l-Agonizzanti u wkoll il-persuna responsabbli mill-Korp Sant ta' San Benedittu Martri. Kien ukoll l-amministratur tal-festi ta' San Franġisku t'Assisi, Santa Feliċita, San Kantaliċju u Santa Anastasja Martri,[111] u l-prokuratur tal-Kwaranturi. F'dan il-perjodu, il-Kwaranturi kienu jsiru fi żmien l-Epifanija. Il-kappillan kien responsabbli għall-Knisja tal-Lunzjata.[112] Jidher li kien irnexxilu jdgħajjef l-aktar fratellanza b'saħħitha fir-raħal ta' żmienu, dik tar-Rużarju, billi neħħielha d-dritt li tieħu ħsieb l-altar tal-knisja ddedikat lill-Madonna tar-Rużarju. Minflok, ġiet maħluqa prokura apposta biex tieħu ħsiebu, mifruda mill-Fratellanza. Ma hemmx għalfejn wieħed jgħid minn laħaq bħala prokuratur!

[108] A.A.M., *Visit. Past.* 47, ff.213v.-214; 48, f.162; 49, f.48.

[109] A.A.M., *Visit. Past.* 49, f.76-76v.

[110] A.A.M., *Visit. Past.*, 49, f.48.

[111] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.314.

[112] A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.314.

Il-viċi li kien qed jgħinu kellu ftit li xejn responsabbiltajiet. Hu kien ġie maħtur mill-Isqof Sant waqt l-ewwel Viżta tiegħu fir-raħal bħala l-prokuratur tas-*Sancti Sepulchri in Gerusalemme*, waqt li bħala prokuratur tal-Vjatku ġie maħtur Franġisku Cassar.[113] Dan ir-raġel rabat ismu mar-raħal minħabba li fis-snin ta' wara ħallas għad-damask tal-knisja. Ma hemmx dubju li f'nofs is-seklu Cassar kien ġa afferma ruħhu sew fl-istrutturi ta' Ħal Kirkop, tant li ma' ġenb ismu, f'din il-Viżta Pastorali kien mogħti t-titlu ta' *Dominus*. Dan kien titlu użat biss ma' persuni benestanti.[114]

Iżda fl-istess waqt, waqt li kienu għaddejjin dawn il-manuvri kollha, familja partikulari tibda tqawwi l-għeruq tagħha fi ħdan dawn l-istess strutturi. Barra l-familja Cassar, l-uniku kunjom ta' familja oħra minn dawk l-antiki li nsibuha tokkupa xi karigi fil-parroċċa kienet dik ta' Ellul. Fil-bidu tas-seklu, dan il-kunjom kien jokkupa ftit karigi fir-raħal; iżda bil-mod il-mod, din il-familja tibda tasserixxi ruħha sew f'dan ir-raħal, speċjalment fejn kellha x'taqsam il-Fratellanza tas-Sagrament. Ma hemmx dubju li l-għotjiet u l-fundazzjoni ta' flus minn membru ta' din il-familja Ellul fi żmien Vassallo għenet biex din il-familja saħħet l-għeruq tagħha fir-raħal. B'hekk, bħala prokuraturi ta' din il-fratellanza, l-Isqof Sant laħħaq lil ċertu Nardu Ellul u lil Ġużeppi Ellul. Lajċi oħra kienu ġew maħtura biex imexxu l-Fratellanza tar-Rużarju. Dawn kienu Pietru Balzan u Anġlu Grech. Il-prokuratur lajk l-ieħor kien dak li jieħu ħsieb il-*Cassa delle Anime* tal-Purgatorju. Meta l-Isqof Sant żar il-parroċċa, dan kien ċertu Antonju Ellul, u ma hemmx dubju li kien jappartjeni għal din il-familja Ellul.[115]

Konklużjoni

Għalhekk, matul dawn l-ewwel ħamsin sena tas-seklu dsatax, il-fatturi prinċipali f'Ħal Kirkop kienu t-tkabbir kajman tal-popolazzjoni, waqt li ż-żieda titqawwa meta tibda tinħass il-kriżi ekonomika. Min-naħa l-oħra, il-parroċċa ntlaqtet mill-kriżijiet ekonomiċi u soċjali li affettwaw sew lil Malta fit-tieni nofs ta' dan il-perjodu ta' studju. Din il-kriżi ġabet magħha pressjonijiet ġodda fuq l-parroċċa. Min kien qed jamministra kellu quddiemu popolazzjoni ġewwa raħal żgħir li kienet qed tonqsilha s-saħħa tal-flus. Fuq

113 A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.314v.
114 S. Mercieca (2003), 41-60.
115 A.A.M., *Visit. Past.* 51, f.314.

in-naħa l-oħra, kellu Knisja Parrokkjali li kien qed jonqsilha d-dħul reali tagħha. Fuq kollox, fuq il-livell morali u soċjali, il-kappillani ta' l-ewwel nofs tas-seklu dsatax kellhom realtajiet ġodda li ġabu magħhom problemi ġodda. Il-Kappillan Caruana kellu jaffronta l-problema ta' l-abort. Cassar kellu jibda jara u jħabbat rasu ma' familji li bdew iħabbtu l-bieb tad-dar tiegħu għax ma kinux qed ilaħħqu mal-ħajja. Quddiem dawn ir-realtajiet ġodda, kellek familji oħra ġewwa Ħal Kirkop li irnexxielhom jirkbu l-mewġ tal-ħajja u javvanzaw 'il quddiem. Il-familja Ellul tidher li kienet minn ta' l-ewwel li għamlet passi ta' ġgant fir-raħal, tant li bdiet tokkupa postijiet importanti fl-istrutturi tal-volontarjat matul l-ewwel nofs tas-seklu dsatax. Fuq kollox, dawn l-avvanzi ġodda jagħtu bidu għall-formazzjoni ta' klikek ġodda fil-parroċċa. Din il-familja partikulari tibda ssaħħaħ l-għeruq tagħha fl-istrutturi l-aktar importanti tar-raħal. Dan kien żmien ukoll ta' meta ċ-ċittadini bdew isemmu aktar leħinhom, u l-mexxejja kolonjali bdew jagħrfu dan il-fatt, tant li taw lil Malta l-libertà ta' l-istampa fl-1839 u, ftit wara, aċċettaw li jitwaqqaf l-ewwel Kunsill tal-Gvern, fejn numru limitat tal-membri tiegħu kienu ser jibdew ikunu eletti minn grupp ristrett ta' nies. Dan kien prinċipju li qatt bħalu ma kien tħaddem fil-gżira. Kien pass importanti 'l quddiem ħdejn is-snin l-imgħoddija ta' żmien l-Ordni ta' San Ġwann fejn iċ-ċittadini ma kellhomx vuċi fit-tmexxija. Dan kollu kien ser ikollu effetti fuq ir-raħal. Kull progress politiku jwassal biex jagħti nifs ġdid lill-aspirazzjonijiet tal-familji tal-klassi medja. Il-familja Ellul kienet tidħol f'din il-klassifika. Kif jgħidu bl-Ingliż, permezz tal-*benefit of hindsight* li tagħtih l-Istorja, wieħed jista' jara fit-tnaqqis ta' l-introjtu reali tal-Knisja, u l-mixja 'il fuq fl-iskala soċjali tal-familja Ellul, żewġ mit-tliet protagonisti li ser jiddominaw l-Istorja ta' dan ir-raħal fit-tieni nofs tas-seklu dsatax. It-tielet fattur hu t-tkabbir tal-popolazzjoni. Dawn it-tliet fatturi ser ikunu l-problemi prinċipali li jiddominaw il-ħajja f'dan ir-raħal sa tmiem is-seklu, waqt li s-soluzzjoni proposti għalihom għadhom jinħassu f'Ħal Kirkop sal-ġurnata ta' llum.

Referenzi

Anon. (1843). *Raccolta di varie cose antiche e moderne utili ed interessanti riguardanti Malta e Gozo*. Malta.

B.W. Blouet (1971). "Rural settlement in Malta", *Geography* 56.2.

Boissevain, J. (2006). *Ħal Kirkop, a Village in Malta*. Malta, Midsea Books Ltd.

Cangiamila, F.E. (1756). *Compendio della embriologia sacra*. Livorno.

Census of the civil population of the Islands of Malta, Gozo and Comino taken on the 3rd May, 1871. (1903). Malta.

Cordorelli, M. (1975), *s.v. Cangiamila, Francesco Emanuele*. F'*Dizionario biographico degli italiani* 18. Ruma.

Fiorini, S. (1983). "*Status Animarum* I: A unique source for 17th and 18th century Maltese demography", *Melita historica* 8.4.

Galea, M. (1971). *The plague of 1813-14*: Teżi tal-*B.A. Gen.* tal-Università ta' Malta mhux ippubblikata.

General Board of Health (1854). *Appendix V to the second report on quarantine report of Dr. W.H. Burrell on the plague in Malta in 1813.* Londra.

Giglio, A. (1853). *Comments and Tables in illustration of the statistical abstracts of the census of the population of Malta for the year 1851.* Malta.

Giglio, A. (1863). *Census of the Islands of Malta, Gozo and Comino taken on the 31st October, 1861.* Malta.

Mercieca, S. (2002). *Community life in the Central Mediterranean: a socio-demographic study of the Maltese Harbour Towns in early modern times, Bormla (1586-1815)*: Teżi tal-Ph.D. mhux ippubblikata, sottomessa lill-Università ta' Pariġi IV- Sorbona, fis-sena akkademika 2001-2002.

Mercieca S. (2003). "The possessions of titles and ways of address in early modern Malta", *Humanitas: Journal of the Faculty of Arts, University of Malta* 2, 41-60.

Testa, C. (1997). *The French in Malta: 1798-1800.* Malta, Midsea Books.

Vella, H.C.R. (2005). *Indiċi ta' ismijiet ta' nies minn Ħal Kirkop li jinsabu mniżżla fir-reġistri taż-żwiġijiet, magħmudijiet u mwiet f'Birmiftuħ u f'Ħal Kirkop mill-1550 sal-1840.* Birkirkara, Malta, Concept Communications Ltd.

Zammit, W. (ed.) (2002). *Proceedings of History Week, 1999.* Malta, The Malta Historical Society.